

En udgravning i Ribes »nye grav« og et fund af keramik fra 1500- og 1600-årene

Af Per Kristian Madsen og Ole Schjørring

1. Indledning

I efteråret 1977 iværksatte Statens Humanistiske Forskningsråd et arkæologisk-historisk forskningsprojekt, kaldet projekt Middelalderbyen, hvis mål er at belyse de danske købstæders ældste historie og topografiske udvikling gennem middelalderen. Projektet, der er planlagt til at løbe over fire år, kan ikke inden for sine rammer behandle samtlige danske middelalderlige købstæder, men har udvalgt elleve byer inden for det nuværende danske område. Foruden stiftsbyerne Roskilde, Viborg, Ribe, Odense og Århus drejer det sig om Aalborg, Horsens, Svendborg, Næstved og Køge samt den nedlagte købstad Søborg i Nordsjælland.

Siden 2. verdenskrig har den europæiske by-arkæologi været præget af meget store fladeundersøgelser, især i Østeuropa, Tyskland og England, men i de senere år også i vore skandinaviske nabolande. Da sådanne store by-undersøgelser ikke er økonomisk gennemførlige i dagens Danmark, forsøger projekt Middelalderbyen at anviser nye veje til at opnå forøget viden om byerne. Projektet ønsker at gennemføre mindre arkæologiske udgravninger på steder, der er udvalgt som de bedst egnede og mest perspektivrige ved en nøje analyse af alt tilgængeligt topografisk kildemateriale. Samtlige skriftlige, arkæologiske, kartografiske og naturvidenskabelige kilder er indsamlet, registreret

og bearbejdet, og på baggrund af dette er fremtrædende topografiske elementer blevet behandlet (1).

Alle de topografiske elementer, som for eksempel byens afgrænsning og eventuelle befæstning, gader, torve, klostre, sognekirker, rådhus, havn osv., danner tilsammen grundlaget for vor viden om byens topografiske udvikling, og kan sammen med de indvundne social-topografiske oplysninger forøge kendskabet til samfundet og de kræfter, der bestemte udviklingen i dette samfund.

Det indsamlede kildemateriale danner i første række grundlaget for projektets undersøgelser, men vil forhåbentlig tillige med tiden indgå i andre forskningsmæssige sammenhænge, som det ikke har været muligt at tage med i første omgang (2).

Projektets udgravningsfase, der foregår i nært samarbejde med de lokale kulturhistoriske museer og Nationalmuseet, begyndte i efteråret 1979 med en undersøgelse i Ribe (3). Kendskabet til Ribes middelalderhistorie er meget stort, hvilket først og fremmest skyldes en ubrudt antikvarisk tradition siden 1500-årene og et for danske byer usædvanlig rigt skriftligt kildemateriale. Hertil kommer, at de mange arkæologiske undersøgelser i de seneste femogtyve år har bragt en række nye oplysninger frem, som i høj grad kommer projektet til gavn.

Projektets første undersøgelse gjaldt et problem

omkring Ribe bys afgrænsning. Som ved andre danske byer var det middelalderlige Ribes grænser markeret i terrænet, her som mange andre steder med en form for befæstning, der i det mindste kunne tvinge al trafik til og fra byen til at benytte portene.

Ribes middelalderlige afgrænsning bestod af et samlet vandsystem dannet af åen og suppleret med flere gravede kanaler, som for eksempel den søndre, Stampemøllestrømmen (fig. 1). I dette vandsystem indgik det kongelige Riberhus mod vest, og ved indfaldsvejene stod murede porte. For nylig har Mogens Bencard behandlet disse forhold i forbindelse med fremlæggelsen af en udgravning af byens Sønderport (4). Heri kædes forsvarsforanstaltningerne sammen med anlæggelsen af dæmningen/Dammen med Kongens mølle (fig. 1) og det samlede anlæg dateres til første halvdel af 1200-årene. Dateringen er baseret på såvel skriftlige kilder som de arkæologiske vidnesbyrd fra Sønderport. Spørgsmålet om tidsfæstelsen af Ribes middelalderlige afgrænsning og befæstning vil blive behandlet yderligere nedenfor set i lyset af senere tilkomne oplysninger.

2. Ribes nye grav

Kilderne

Det formentlig ældste befæstningsanlæg synes at være undergået ændringer eller udbygninger med tiden, idet et brev fra 1394 omtaler »den nye grav« (fossura nova) (5).

I brevet skødes to grunde i Sct. Hans sogn, og om dem hedder det, at de ligger mellem Sct. Hans kirkes grund i nord og den nye grav i syd og i længden strækker sig fra Bredgade til Sct. Hans gade. Bredgade er den nuværende Hundegade og Sct. Hans gade betegner dele af den nuværende Bispegade, ved hvis sydlige ende Sct. Hans kirke har ligget (6).

Foruden i brevet fra 1394 nævnes denne grav i en række senere kilder, både middelalderlige og eftermiddelalderlige. Ofte sker dette i forbindelse med grundstykkers lokalisering, hvor graven benyttes som topo-

Fig. 1. Kort over Ribe med vandsystemet omkring byen og de i artiklen omtalte dæmninger. 1. »Den nye grav«'s forløb. Tallet angiver placeringen af udgravningen i 1979. 2. Dæmningen på sydsiden af Stampemøllestrømmen. 3. Kongens mølle. 4. Dammen. 5. Riberhus slotsbanke. 6. Dominikanerklosteret. 7. Franciskanerklosteret. 8. Sønderport. 9. »Alte Wall«. Efter: Bencard 1979(1) med tilføjelser. Tegning: Sven Kaae.

grafisk holdepunkt. Således bl.a. i Ribe Bys Jordebog, påbegyndt i 1450-erne (7). I Kæmnerregnskaberne fra 1565 gives en række detaljerede oplysninger om grundene på Gravsgades nordside mellem Bispegade og Hundegade. Det fremgår, at grundene ligger »ned til graven« samt at de alle har et grundstykke på den

Fig. 2. Udsnit af Resens prospekt af Ribe 1675, der viser byens søndre del med Stampemøllestrømmen (24) med tilhørende dæmning på sydsiden (23). »Den nye grav« har nummer 25. Efter: Peder Hansen Resen: *Atlas Danicus*, København 1675. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

modsatte (sydlige) side af graven »liggende på volden« (8), der således må være placeret på gravens syd- eller yderside. Disse oplysninger viser, at graven og den tilhørende vold skal søges i området umiddelbart syd for den nuværende Gravsgade. Også i 1600-årene omtales graven i kilderne, særlig i forbindelse med reparationer af broerne over den, samt oprensninger omkring disse. I 1643 afbrydes Sviegadebroen, og så sent som 1652 nævnes endnu den Spang, der førte over graven ved Puggaardsgade (9).

Graven er endvidere medtaget på Resens prospekt af Ribe fra ca. 1675 (fig. 2), hvor der er tegnet en indre, vandfyldt grav nord for Stampemøllestrømmen og syd for Gravsgade, mellem Sønderport i vest og mod øst ud til Østeråen. På prospektet er volden ikke at se, men derimod ses en signatur med træbevoksning, hvilket meget godt svarer til 1565-kildens oplysning om havejorden.

Endelig skal det nævnes, at graven kan erkendes på en boreprofil, som Ribes stiftsfysikus Kiær publicerede i sin banebrydende artikel om de sanitære forhold i Ribe by 1888 (fig. 3) (10). Boringen, der er foretaget på hjørnet af Gravsgade og Hundegade, går igennem tykke, tørveagtige fyldlag, som først standser i en dybde af ca. 12 fod, dvs. omkring 3,60 meter, under daværende gadeniveau. Med mindre man tilfældigvis har ramt en tilfyldt brøndskakt, må det være rimeligt at tolke den pågældende boresøjle som et vidnesbyrd om, at den nye grav engang løb på dette sted.

Udgravningen 1979

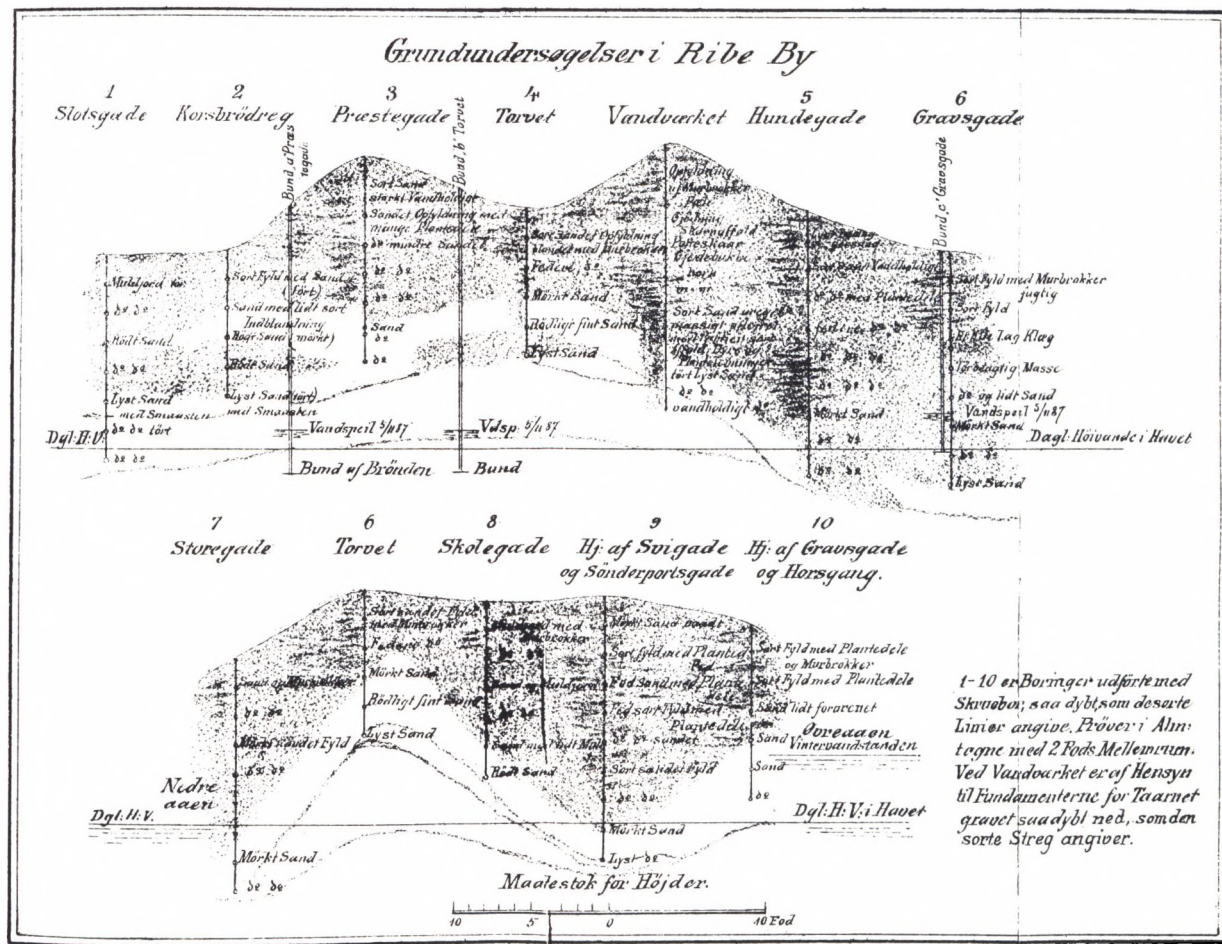
På baggrund af denne mosaik af oplysninger blev et udgravningsfelt placeret i haven på matrikel 157 (fig. 1) og ud i Kirkegårdsalléen syd derfor (11). Målet var at lokalisere graven samt at datere dens anlæggelse og funktionsperiode. Udgravningsfeltet, en grøft på 16 x

1,5 meter blev udlagt vinkelret på Gravsgade. Grøftens længdeprofil kunne ikke føres ubrudt igennem på grund af en hæk i matrikelskellet, mellem feltet i haven (felt A) og feltet på Kirkegårdsalléen (felt B). Et 10.000 V-kabel (fig. 4, BB) betød yderligere, at den nordligste del af felt B ikke kunne undersøges. Hele

felt A i haven blev gravet med håndkraft, hvorimod maskinkraft kunne anvendes i det sydlige felt.

Det lykkedes at lokalisere såvel volden som den

Fig. 3. Boreprofiler publiceret af stiftsfysikus Kiær i 1888. Boring nr. 6 Gravsgade ligger i »den nye grav«. Efter: Kiær 1888.

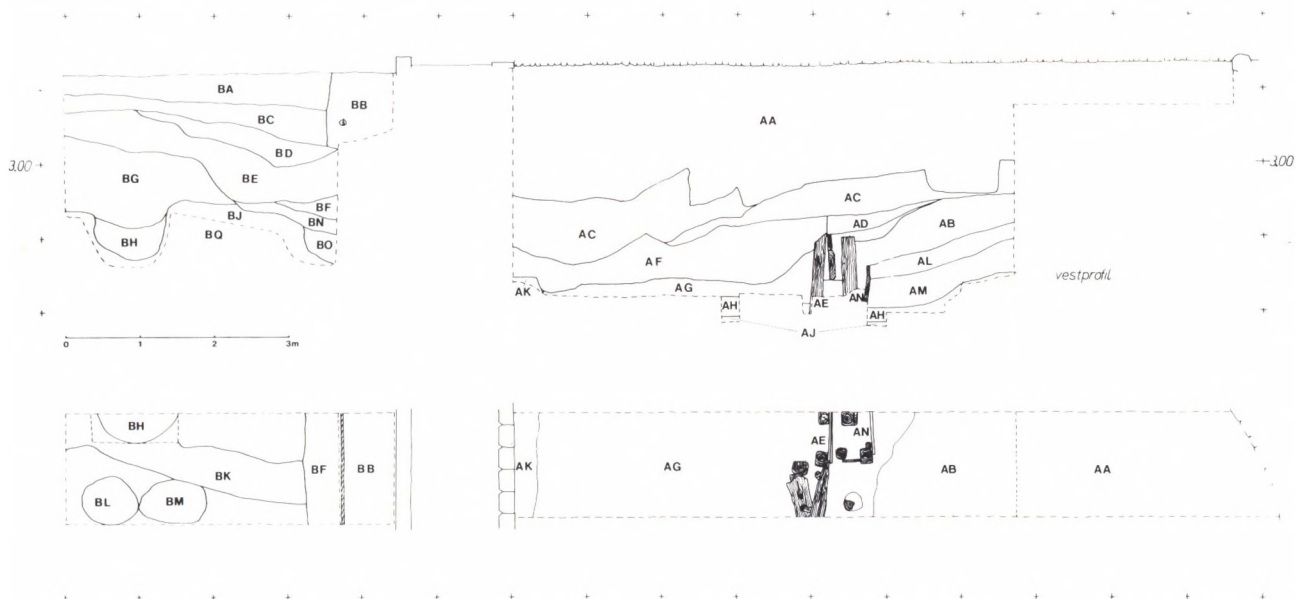

søndre del af den middelalderlige grav. Den nordre kant af graven blev ikke påvist, idet der her måtte tages hensyn til havens beplantning, men forløbet af gravens bundprofil fortæller med rimelig sikkerhed, hvor bred graven oprindeligt har været. Bundens stigning mod nord viser at graven foroven har været ca. 15 meter bred (fig. 4). Graven har flad bund, der ligger ca. 3,40 meter under nuværende overflade i kote 1,00 over DNN. På grund af indtrængende grundvand blev de nederste lag kun iagttaget i mindre søjler. Bunden i graven udgøres af undergrundssandet AJ (fig. 4). Derover lå et sammenblandet sand- og muld-lag AH, der var fundtomt og må betragtes som forurenet undergrund. I graven fandtes ingen fyldlag fra middelalderen, og der må således være sket en eller flere oprensninger, der har fjernet disse. Lagene AG/-BO, AF/BN og AC/BF tilhører alle den endelige til-

fyldning, som fandt sted i løbet af 1600-årene (se nedenfor).

Mod syd steg gravens bund jævnt op mod voldens inderfod (fig. 4, BG). Af volden blev kun blotlagt den nordligste del, hvorfor den samlede bredde ikke kunne bestemmes. Det samme gælder den oprindelige højde, idet voldkronen senere er udjævnet, således at højden på det påviste afsnit kun er ca. 1 meter. Volden består af opkastet, blandet fyld, med mange teglstykker og en del trækul. Sammen med fremkomsten af et stort antal

Fig. 4. Udgravningen i Gravsgade 1979. Profilmåling af grøftens vestside samt plan i ca. kote 2,00. Nord til højre. I felt B ses på profilen voldlegemet repræsenteret ved lag BG, som overlejrer sporene af en ældre aktivitet på stedet, BH, BK, BL og BM. I felt A ses på profilen den tilfyldte grav, repræsenteret ved lagene AG, AF og AC, samt nordsidens to bolværksforstærkninger, AN og AE med deres bagvedliggende fyldlag AM, AL og AB samt AD. Opmåling og tegning: Søren Gottfred Petersen.

dyrekogler tyder dette på, at jorden stammer fra en bebyggelsesaflejrning. Mest sandsynligt er det, at den jord er kastet op ved anlæggelsen af graven, der således er lagt gennem et bebygget område. Spor af denne bebyggelse er erkendt under volden i form af en grube BH, to stolpehuller BL og BM, samt en gravet rende BK. Gruben er yngst, idet den skærer renden, som selv er yngre end de to stolpehuller, men det kan ikke siges, om der er forløbet lang tid mellem de forskellige aktiviteter, og om disse har nogen indbyrdes sammenhæng.

At der måske ikke er forløbet ret lang tid mellem tilfyldningen af gruben BH og opførelsen af volden, turde fremgå af det forhold, at voldfylden BG er sunket stærkt ned netop over gruben. Dette betyder, at genstandene i gruben kan give et godt fingerpeg om voldens datering. Volden var lagt direkte på stedets oprindelige vækstoverflade i ca. kote 2,45 over DNN, svarende til det niveau, hvor de nævnte aktiviteter blev erkendt. I profilvæggene var der kun bevaret rester af den oprindelige væksthorisont over ca. 20 cm i felt B's sydvæg.

Datering af vold og grav

Der fremkom ikke yderligere konstruktionsspor eller fund i graven eller volden, der kunne uddybe kendskabet til anlæggets alder eller oprindelige udseende. Dateringen af opførelsen hviler derfor alene på de forholdsvise få fund, som fremkom under volden.

Fra de to nedgravninger BH og BK stammer i alt 22 potteskår og en enkelt jerngenstand. Denne – fra BH – har efter røntgenfotografering og konservering vist sig at være en dorn eller spidsmejsel, en værktøjstype som næppe er undergået de store ændringer gennem tiden, og som derfor ikke har selvstændig dateringsværdi (12).

	A		B		C	D		ASR mus. nr.
	1	2	1	2		1	2	
BH		8		2	1	1	1	13
BK	3	2	3				1	9
	3	10	3	2	1	1	2	22

Fig. 5. Keramikken fra nedgravningerne BH og BK under volden, fordelt i grupper. A1. Reduceret, blødtbrændt. A2. Reduceret, hårdtbrændt. B1. Oxideret, blyglaseret. B2. Oxideret, med pibellersdekoration, blyglaseret. C. Pibellerskærv, blyglaseret. D1. Næsten-stentøj, Pingsdorf-vare. D2. Næsten-stentøj. De tre skår under A1 er af glittet jdepottegods og må opfattes som uforståeligt indblandet under udgravningen. Skårene kan stamme fra lag BF, som tilhører den endelige sløjfning af graven, se fig. 4.

Fig. 6. Skårene og jerndornen fra gruben BH under volden. Foto: Ann Birgitte Utrich.

Den fundne keramik vil blive behandlet under ét, idet der som nævnt ikke behøver være nogen større tidsmæssig forskel på de to nedgravninger. Skårene er på fig. 5 opstillet efter gruppe, jfr. fig. 6 og 7. Taget som helhed svarer skårbilledet til det, der ofte fremkommer ved udgravninger i Ribes kulturjord, især hvad angår indslaget af importkeramik. I denne forbindelse er det værd at lægge mærke til fraværet af stentøj, omend dette forhold ikke i sig selv tillader en datering. De gråbrændte skår i gruppe A2 er næppe ældre end 1200-årenes midte (13), og det samme gælder antagelig som helhed for gruppe B1, den blyglaserede keramik. Et af skårene fra BK tilhører muligvis en gruppe af lokalt produceret keramik, der bl.a. er påvist fra tiden efter år 1300 (14). Kandehanken er båndformet og har svage furer på den hulede overside, en type, der overvejende synes at tilhøre 1200-årenes senere del og 1300-årerne (15). To andre glaserede kandeskår kan henføres til gruppen af flamske importvarer (16) og hører antagelig hjemme i tiden omkring 1300 i følge nyere undersøgelser (17). I gruppe C findes et enkelt Andenne-skår, som må stamme fra en dunk eller en kande (18). Udgraverne af Andenneværkstedet daterer dunkene fra anden fjerdedel af 1200-årerne til henimod midten af 1300-årerne, mens kander optræder gennem hele produktionsperioden d.v.s. fra slutningen af 1000-årerne til tredje fjerdedel af 1300-årerne (19). Gruppe D1 rummer et fodrand-skår af såkaldt Pingsdorf-vare, antagelig fra et drikkebæger. Slutdateringen for denne vare sættes til ca. 1225 i det rhinlandske område (20). I de sydlige Nederlande er drikkebægre af denne type fremstillet fra anden halvdel af 1100-årerne og fremefter (21). Gruppe D2 indeholder to stykker »næsten stentøj«, en vare der i følge de seneste tyske undersøgelser må placeres i perioden fra omkring 1250 og fremefter (22). I lokal

sammenhæng kan der peges på møntpotten fra Obbekær ved Ribe, og som er af »næsten stentøj« med »Lehm-glasur«, og nedlagt omkring 1240-50 (23). Blandt de danske møntpottes findes kar ligeledes af »næsten stentøj« nedlagt omkring 1285, 1290 og så sent som omkring 1380 (24). Dette advarer mod at indsnævre denne vares datering, et forbehold, som også tages af forskellige tyske forskere (25).

Hvad angår en samlet datering af det middelalderlige fundstof, må man tage i betragtning, at der er tale om en begrænset fundmængde, der tillige kan være sammensat på en kronologisk set urepræsentativ måde. Fraværet af egentlige stentøjsskår kan således være tilfældig og betinget af, at der er tale om nedgravninger, samt at det undersøgte område kun udgør en lille del af et større anlæg. Dog må man med sikkerhed slå

Fig. 7. Skårene fra renden BK under volden: Foto: Ann Birgitte Ulrich.

fast, at skårene ikke kan være ældre end tiden efter ca. 1250, og at de glaserede skår – især de importerede – tyder på, at denne datering snarere skal sættes til tiden op mod eller omkring 1300. Efter dette tidspunkt er volden og graven anlagt.

1500- og 1600-årenes grav

Den middelalderlige grav er på et tidspunkt gjort væsentligt smallere, således at dens bredde blev reduceret til ca. 8 meter. Dette blev opnået ved at placere et bolværk af træ (fig. 8) og derefter fylde op med jord

Fig. 8. De to bolværk AE og AN set fra syd under udgravning. Foto: Ole Schiørring.

fra nord (fig. 4, AN og AE). Bolværket AN, der er det ældste, er bygget af store, lodretstående egestolper med kvadratisk tværsnit på ca. 20 x 20 cm. Bevaret var kun stolpernes nederste del, der rejste sig indtil 80 cm over gravens bund. På grund af indsvingende grundvand kunne stolpernes nedre ende ikke fremgraves, men det er tydeligt, at de er banket ned i gravens bund. På nordsiden af stolperne, dvs. på indersiden, er lagt vandretliggende egeplanker. Plankerne, som lå kant mod kant, målte mellem 20 og 30 cm i bredden og ca. 7 cm i tykkelsen, og pressedes fast mod stolperne ved trykket fra den bagvedliggende fyldjord.

Fra bolværket AN blev udtaget to stolper til dendrokronologisk datering (26). Begge stolper indeholdt kun forholdsvis få årringe og manglede splintved, hvorfor dateringen er behæftet med en vis usikkerhed. Den bedste af prøverne gav yngste årring 1502, og sandsynligvis er bolværket etableret engang i 1500-årenes første to årtier.

Denne datering er af betydning for tidsfæstelsen af de fund, som blev gjort i fyldlagene bag bolværket. Det nederste af disse lag, AM (fig. 4), bestod af lyst sand blandet med muld og tegl og mindede meget om bundlaget AG i graven. Der er nok til dels tale om det samme lag for den nedre dels vedkommende, samt om opkastning fra gravens bund. I AM's udgravede del fandtes der overhovedet ikke fund. Over AM fulgte laget AL, som var et meget kompakt, delvist uforrådnet gødningslag, hvori der lå rester af halm, kviste og grene, sikkert levn af staldstrøelse. Herudover rummede AL tillige teglstumper og dyrenøgler samt enkelte keramiskår (se afsnit 6). Laget må modsat det underliggende AM opfattes som et regulært udrømningsslag fra en bebyggelse. Den uforrådnete del af laget tyder på, at forseglingen af laget er sket i løbet af ganske kort tid, og at der er tale om en bevidst opfyld-

ning med affald, antagelig hentet i den nærmeste bebyggelse. Forseglingen af AL og opbygningen af gravens nye nordside er sket ved pålægning af laget AB. Dette bestod hovedsagelig af klæg-ler, blandet med muld og affald, især en stor mængde keramik (se afsnit 6).

Bolværket er senere på dette sted blevet udbedret og forstærket. Dette er sket ved at etablere et nyt bolværk AE ca. 60 cm syd for AN og opbygget på ganske samme måde (fig. 9). Mod bolværkets inderside var lagt fyldlaget AD, hvis søndre afgrænsning viser, at bolværket har været højere. Dette lag bestod af meget tørveagtig humus med ganske få skår og er antagelig

Fig. 9. Bolværket AE set fra syd. På stolpen til højre er med huljærn trukket et par krydsende linier. Foto: Ole Schjørring.

hentet i graven i forbindelse med en delvis oprensning.

Fra denne bolværks-fase er udtaget 5 prøver til dendrokronologisk analyse (27). Prøverne, hvoraf de tre havde rester af splintved, giver en samlet datering på bolværket til tidligst 1609, en tidsfæstelse som er af betydning både for fyldlaget AD og for dateringen af den endelige tilfyldning af graven, med jordlagene AF/BF og AC/BE. Tilfyldningen er antagelig indledt ganske kort efter etableringen af det yngste bolværk, men den er foregået langsomt, og graven har gennem lang tid stået fugtig med begyndende tilgroning, hvilket det nederste fyldlags gytje-karakter tyder på. Billedet har været meget lig det, man ser i dag i tilløbskanalen til Riberhus. Fyldlaget AC/BE er også tørveagtigt, men i højere grad præget af humus. Dette lag må repræsentere den endelige opfyldning og sløjfning af graven på dette sted. I laget fandtes forholdsvis store mængder af keramik, blandt andet en række næsten hele kar, deraf et med årstallet 16.. (fig. 43). De næsten hele kar bar kun spor af brud og skader opstået under brug, og fundstoffet tyder på, at graven i denne periode har fungeret som affaldsplads for den nærmestliggende bebyggelse.

De nævnte dateringsholdepunkter sammen med de udsagn, fundstoffet i øvrigt giver (afsnit 5), tyder på, at tilfyldningen og sløjfningen af graven er startet så småt tidligt i 1600-årene – efter 1609 – og afsluttet ca. 1650 eller kort tid derefter. Opfyldningen behøver ikke at have fundet sted til samme tid i hele gravens længde, jfr. oplysningerne ovenfor om broerne, ligesom omfanget har været forskelligt. På det udgravede sted har graven markeret sig ved en lavning i terrænet, der først er udjævnet, da de nuværende huse blev bygget i årtierne omkring 1900. Denne sidste opfyldning udgøres af laget AA. I felt B er tilfyldningen

foregået før og har en anden karakter, men dette skyldes dels etableringen af en reberbane omkring 1800, dels alléens anlæggelse. Trods tilfyldning har graven gennem meget lang tid kunne observeres som en lavning, og måske er dette – og ikke en grav i funktion – grundlaget for afbildningen på Resens prospekt fra ca. 1675 (fig. 2).

4. *Graven i Ribes topografi*

Den ca. 15 meter brede grav har været et anseligt anlæg, der på mange måder må have sat sit præg på byen. En række broer har ført over graven. Ved Hundegade lå Hundegades bro, eller som den også benævnes, Kobberruebro. Ud for Puggaardsgade førte en spang over graven og endelig lå Sviegadebroen ud for Sviegade (28).

Den brede grav har haft bund i kote 1,00, eller ca. 0,50 m under vandstanden i åen, når denne var mest vandrig. Volden på ydersiden skulle alene beskytte det bagvedliggende område mod vand, og den havde således ikke et primært fortifikatorisk formål. En tilsvarende dæmning på Stampemøllestrømmens sydside har haft en lignende funktion (29).

Gravens sammenhæng med byens befæstningsplan kan være vanskelig at bedømme. Mogens Bencard mener i sin førnævnte artikel, at det samlede vandsystem må være anlagt efter en fælles plan og antagelig på foranledning af kongemagten, der ved bl.a. at eje en mølle på Dammen havde store økonomiske interesser at pleje. Bencard daterer anlægget til 1200-årenes første halvdel, og snarest i denne periodes første årtier (30).

Det samlede kildemateriale er så sparsomt, at det er vanskeligt at sige noget sikkert. Imidlertid står det fast, at Kongens mølle første gang omtales i 1255 (31)

og da ligger på Dammen, som altså eksisterer på dette tidspunkt. Opførelsen af en sådan dæmning har naturligvis fået konsekvenser for hele systemet af åer og strømme omkring byen, og det er rimeligt at se møllen og det øvrige vandsystem i nær sammenhæng. I Ribe Stadsret, som den fremtræder i en 1400-tals redaktion, optræder som paragraf en oplysning om, at man i 1201 begyndte at »mure om byen« (32). Denne annalistiske oplysning er meget usikker, idet den findes i en kopi, som antagelig er udarbejdet i forbindelse med forberedelserne til den nye Stadsret, som byen fik i 1443 (33). Tilmed ligger denne kilde så langt væk fra de begivenheder, som den hævder at vide besked med, at man må bruge den uhyre varsomt.

Som et yderligere argument for den tidlige datering af byens forsvarssystem anfører Mogens Bencard, at der i resterne af Sønderport indgik bygningssten af tuf. Dette betyder i følge Bencard, at porten må være opført i samme tidsrum som byens tufstenskirker eller umiddelbart herefter, idet det hævdes, at det længere op i middelalderen ville være vanskeligt at fremskaffe tufsten i byen (34). Dette argument er næppe holdbart, idet ombygninger af byens kirker, ikke mindst opførelsen af Domkirkens ydre sideskibe i løbet af 1400-årene, må have tilvejebragt betydelige mængder af brugbar tufsten. Denne er naturligvis blevet brugt i vid udstrækning som byggemateriale af byens borgere gennem hele middelalderen. Det kan f.eks. nævnes, at et netop udgravet hus fra 1300-årene, fundet i Bispehaven nær Sct. Clemenskirken, i en af sine faser havde et gulv af genanvendte tufsten, hvoriblandt var en kvader, som øjensynlig stammer fra en buefrise af den art, der er så almindelig på Ribe-egnens tufstenskirker.

En hjælp til at klarlægge dateringsproblematikken kan evt. opnåes ved at se på det topografiske helheds-

billede, som grav, dæmning og gadelinier danner sammen med byens tiggermunkeklostre. I 1228 kom Dominikanerne til byen og i 1232 Franciskanerne (35). Begge ordener var i hvert fald ved starten afhængige af, at mange mennesker passerede forbi klostrene og gav almisser eller købte lys eller ligefrem messer. Derfor synes disse klostre at være placeret på velovervejede steder i vore byer, oftest ved vigtige ud- og indfaldsveje (36). I Ribe blev Franciskanerne placeret i byens sydlige del ved en vigtig vej (37), og Dominikanernes grund lå ved den gennemfartsvej, der førte til byens vadested ved enden af Badstuegade (fig. 1). Denne gennemfartsvej mistede først sin betydning, da man anlagde mølledæmningen og derved dannede den nuværende hovedfærdselsåre gennem byen. Det forekommer rimeligst, at denne omlægning af vejene først er sket efter at klosteret er kommet til og altså efter 1228. Mølledæmningen med Kongens mølle er således antagelig opført mellem 1228 og 1255. Hvis Mogens Bencard har ret i, at det er sket som et led i en større plan, må også byens grav – Stampemøllestrømmen – være etableret på dette tidspunkt.

Dæmningens opførelse har som nævnt givet vandproblemer, idet bagvandet ved opstemningen kan have bredt sig over et større område end hidtil. I denne forbindelse skal »den nye grav« ses. Sammen med den formodede dæmning på åens nordside, som ses på Johannes Meyers kort fra 1651 under betegnelsen Alte wall (38), har den skullet klare en del af bagvandsproblemerne. Efter de arkæologiske fund at dømme er graven anlagt omkring 1300. Netop på dette tidspunkt sker der en bebyggelsesmæssig udbygning på dæmningen, der nu er blevet attraktiv, og herved indsnævres møllestrømmen og bagslusen, hvorved vandpreset forøges (39). Dette kan have givet anledning til at bygge graven. Måske er det denne grav, der sigtes til i

en kilde fra 1294, hvor Erik Menved skænker byen en eng, af hvis indtægt man skal befæste byen (40).

»Den nye grav« må opfattes som et teknisk hjælpemiddel til at klare bagvandsproblemerne på de årstider, hvor vandstanden var meget høj i åen. Dette betyder, at den kun i perioder har rummet vandmængder af betydning, mens der resten af året har været tale om lav vandstand, således som udgravningen viser. Vold og grav har sikkert kun været tiltænkt en mindre rolle i byens forsvar, antagelig i form af en art forsinkende spærring. I modsætning hertil står anlægget af Riberhus, der må opfattes som hovedhjørnestenen i byens befæstning. Det kongelige slot er først nævnt i 1320 (41), men dets placering i det samlede system tyder på, at det fra begyndelsen er indgået i de samlede planer for byens befæstning.

Da man etablerede »den nye grav« medførte dette, som påvist ved udgravningen, nedlæggelsen af en tidligere bebyggelse. Der er sandsynligvis her tale om en ekspropriering af området, et fænomen, som optræder meget ofte i middelalderen, for eksempel i København i 1254 (42), og ligeledes blandt andet brugt i Aalborg, da kongen opfører sit nye slot 1552 (43). Hvor omfattende bebyggelsen på dette sted har været, vides ikke, men antagelig var den ikke særlig stor. Området mellem graven og Stampemøllestrømmen, den såkaldte Sct. Hans Holm, har gennem middelalderen, så vidt vides, kun rummet få og spredt liggende huse (44). At området synes forladt omkring 1300, falder sammen med, at også andre områder af Ribe på denne tid forlades, for eksempel nordvestkvarteret omkring Sct. Peders kirke (45). Grunden hertil er nok ikke befolkningsnedgang, men alene en sammenslytning i de mere attraktive dele af byen, blandt andet på Dammen.

Gravens betydning er aftaget i 1600-årene, først ved den udførte indsnævring af anlæggets bredde og der-

næst ved den påbegyndte opfyldning. I 1643 blev Sviegades bro afbrudt, da fjenden nærmede sig, og af materialerne opførtes et vagthus uden for graven. Endnu på dette sene tidspunkt kunne graven altså bruges fortifikatorisk, når begivenhederne krævede det (46), omend dens værdi i så henseende næppe har været stor. Hvornår graven er endelig opgivet i hele sin udstrækning, vides ikke, men da Kongens mølle forfaldt gennem 1670-erne og ophørte omkring 1684-85 mister graven sin tekniske rolle som »overløbskanal« (47).

5. Gravsgade i 1600-årene

I det foregående afsnit har den nye gravs rolle i Ribes overordnede topografi været diskuteret. Hvorledes den middelalderlige bebyggelse langs med graven har været udformet, ved man imidlertid praktisk taget intet om.

Først med 1600-årenes rigeligere bestand af skriftlige kilder får vi mulighed for at belyse nogle af disse lokaltopografiske forhold, og, som det yderligere vil fremgå af afsnit 8, kæde dem sammen med de oplysninger, som det fremdragne fundstof kan give. Fundene må være kommet fra området umiddelbart nær ved graven (se afsnit 7), og antagelig er det Gravsgades beboere, som har taget graven i brug som affaldsplads. Gravsgade var i tiden efter middelalderen forholdsvis tæt bebygget, undtagen i gadens østre del, eller netop den del, der lå nærmest gravens nordside. Den tætte bebyggelse har sit højdepunkt i tiden omkring 1600, hvor byens befolkningstal som helhed steg for at nå et maksimum i 1614-15 (48). I 1640 boede der væsentlig færre i gaden, og i 1682 endnu færre.

Gennem byens bevarede skattelister er det muligt at få oplysninger om Gravsgades beboeres sociale stand. I 1640, altså inden for det tidsrum, hvorfra den

	keramik	kridtpiber	glas	læder	sten
lag AC	343	9	15	5	
lag AD	15				
lag AL og AB	116			1	1
	474	9	15	6	1

Fig. 10. Samtlige fund fra de to bolværksfasers fyldlag samt fra lag AC, som repræsenterer den endelige tilfyldning af graven.

yngste del af fundmaterialet stammer (se afsnit 7), boede der hovedsagelig håndværkere, fiskere og enker i gaden. Deres gennemsnitlige skat lå på 3,5 skilling, hvor byens gennemsnit var 5,2 skilling (49). Miljøet må siges at høre hjemme lidt under byens »mellem-lag«, og fundmaterialet giver således et godt indblik i den daglige husholdning hos denne gruppe Ribe-borgere.

I 1682 er det gået stærkt tilbage for området, som tilfældet var generelt for byen, først og fremmest på grund af Svenskekrigene. I gaden træffes nu mange grunde udlagt til haver, mens andre er ubeboede. Indvånerne er stadig småhåndværkere og enker, og deres skat er gennemsnitlig 1,1 skilling mod byens gennemsnit på 1,3 skilling (50). Gadens status i forhold til byen har altså ikke ændret sig væsentligt, blot har alle været udsat for den samme forarmelse.

6. Fundene fra 1500- og 1600-årene

Fundene vil blive gennemgået i materialegrupperne keramik (herunder kridtpiber), glas, læder og sten (fig. 10). Der vil under gennemgangen blive henvist til nedenstående lagbetegnelser:

AL og AB, behandles samlet som de eneste fundfø-

	A	B		E	F	
	1	1	2			
lag AC	38/	43/50	22/32	1/6	/2	104/128
lag AD	1/	3/6	/1	/1		4/9
lag AB	25/	4/	1/3	/1		30/33
lag AL	2/3	2/				4/5
	66/67	52/62	23/36	1/8	/2	142/175

Fig. 11. Optælling af kar i keramikmaterialet, fordelt på lag og grupper. A1. Reduceret, blødtbrændt (i dette tilfælde udelukkende jydapottegods). B1. Oxideret, blyglaseret. B2. Oxideret, med pibellersdekoration, blyglaseret. E. Stentøj. F. Fajance. Tallet til venstre for skråstregen angiver antallet af forskellige mundingsrandsskår. Tallet til højre for stregen viser det skønsvise antal kar i det pågældende tilfælde, når alle former for skår tages i betragtning. A1-gruppen er antagelig underrepræsenteret i forhold til B-gruppen. I denne sidste lader enkeltstykker sig med sikkerhed udskille på grund af bl.a. dekorationen, også når der er tale om meget små fragmenter. Derimod er jydapottegodsset så ensartet, at det kun i et enkelt tilfælde har været muligt at udskille et kar på grundlag af andet end mundingsrandsskår. Alt i alt må man regne med, at fundet repræsenterer mellem 175 og ca. 200 kar.

rende lag fra ældste bolværksfase, dendrokronologisk dateret til efter 1502. Lagene er begrænset opad i tid af den yngste bolværksfase, som selv er dendrokronologisk dateret til efter 1609.

AD er det fundførende lag i tilknytning til den yngste bolværksfase, dateret til efter 1609, og op i tid begrænset af lag AC.

AC omfatter fund fra lagene i den endelige tilfyldningsfase. Slutdateringen for denne tilfyldning er ca. 1650, eventuelt lidt senere (se nedenfor).

Keramik

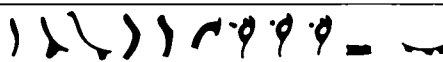
Blandt de i alt 474 potteskår er adskillige større karfragmenter. En oversigt over den omtrentlige mængde af kar i fundet gives på fig. 11. De forskellige karfor-

	A	B		E	F	
	1	1	2			
lag AC	120	162	49	10	2	343
lag AD	2	10	2	1		15
lag AB	95	7	3	1		106
lag AL	5	4				9
	222	183	54	12	2	473

Fig. 12. Det samlede keramikmateriale fra bolværksfaserne samt fra voldgravens endelige tilfyldning. I opstillingen og bearbejdningen er udeladt et par klart middelalderlige skår. I optællingen indgår en del større fragmenter, som i hvert tilfælde kun er regnet for ét stykke, uanset de er samlet af flere skår. Angående gruppebetegnelserne, se teksten til fig. 11.

mer vil blive kommenteret ved gennemgangen af materialet. Denne vil koncentrere sig om at fremlægge fundene som eksempler på veldaterede genstande fra 1500- og 1600-årene. Der vil derfor ikke overalt være henvisninger til andre fund, idet det primære sigte er at tilvejebringe et grundlag for et videre arbejde med denne periodes keramik. Det bør nævnes, at fundets begrænsede størrelse og muligvis tilfældige sammensætning ikke tillader at opstille en fast udvikling, hverken lokal eller mere generel. Der vil blive peget på de træk, som ser ud til at være karakteristiske for materialet som helhed.

Det samlede keramikmateriale fra bolværksfaserne og tilfyldningen af voldgraven er opstillet på fig. 12. Gennemgangen vil blive foretaget i skemaets rækkefølge, og med anvendelse af de benyttede gruppebetegnelser, jfr. fig. 5. Der er i omtalen af keramikken ikke gjort forsøg på at identificere de forskellige typer med de betegnelser, som anvendes i omtalen af f.eks. jydapottetøjet fra især 1800-årene.

PM 1 lag AC gruppe A1													Glitning						striber			ASR mus. nr.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	total i i+u	u	i u+i	u	i u+i	u	i u+i			
randskår	1 1	2 1	1 1 5 2	2 1 1 14	1 1 4	2	1	1	1			1	1 1 5 2		2		2			D 14958 D -59 D -60,61 D -62 D -63 D -64 D -65,66,68 D -67 D -69,70 D -71 D -72 D 14977,78 D -73 D -74 D -79		
ører stjerte side/bund- skår							1						1		1					D -75 D -76		
									1			19 7 7 19 15					7	19	7	D 14980 D -81,82 D -83 D -84 D -85		
												67	19							D -86,87		
												13	13	13								
lag AC i alt	2	3	9	18	6			1		1	67	13	120	43	1	1	23	3	10	19	7	
lag AD randskår				1									1			1		1		D 14887		
bundskår m/ ben												1	1	1				1		D -88		
lag AD i alt				1							1	2	1			1		2				

Gruppe A1 (diagram fig. 13)

Samtlige skår, i alt 222, fra alle faser er af fintmagret glimmerler, og gråbrændte ved lav temperatur. I nogle tilfælde fremtræder overfladen med brunlige toner. Alle skår og karfragmenter stammer fra håndformede, forholdsvis tykvæggede kar, der, som det er tilfældet med nyere tids jyddepotter, antagelig er fremstillet ved en kombina-

tion af presning og langsom drejning på den såkaldte grydefjæl (51). Der er ved formningen i nogle tilfælde anvendt beskæring, og brugen af glitning er udbredt, men, som det fremgår af bl.a. fig. 13, fortrinsvis som et funktionelt træk. Kun eet skår har en regulær dekoration i form af glittede figurer på ydersiden (fig. 23).

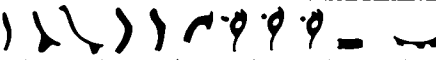
PM 1 lag AB gruppe A 1													Glitning delvist						striber			ASR mus. nr.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	total i i+u	u	i i+u	u	i i+u					
randskår	1	1 2	4	2 2 10	2 1			2					1 1 2 4 2 10			1			D 14910 D -08 D -09 D -11 D -12,15 D -13 D -14 D -16 D -17			
ører						2		1 1 1					25			2	2	1	D -18,19 D -22 D -23 D -24 D -20,21			
side/bund- skår								2			9 2 5 9 6 18		9		2		5	9	D 14927 D -29 D -26 D -28 D -25 D -30			
bundskår/ ben											12 2	14	12					1	D -31,32 D -33,34			
lag AB i alt	1	3	4	14	3	2		3	2		49	14	95	42		11	13	11	6			
lag AL randskår	1		1										1 2		1				D 14900 D 14899			
ører							1						1		1				D 14901			
side/bund- skår										1			1		1		1		D -02			
bundskår/ ben											1	1			1				D -03			
lag AL i alt	1		1				1			1	1	5	2	4			1					
gruppe A 1 i alt	4	6	14	33	9	2		5	2	1	117	29	222									

Fig. 13. Diagram over gruppe A1, reduceret, blødtbrændt gods (jydepottegods i dette tilfælde). I teksten er hver af formgrupperne gennemgået ud fra opstillingen i diagrammet og med henvisning til opmåling af typeeksempler. i. indvendig. u. udvendig.

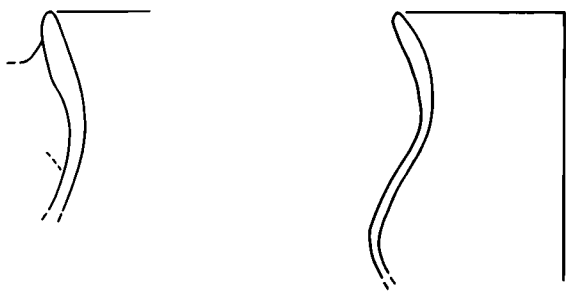

Fig. 14. ASR D 14900 og D 14958, gruppe A1,1. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

A1,1 (fig. 14)

Mundingsrandskår med lodret, afrundet rand; 4 stk.

Der kan være tale om randskår fra kander. D 14900 har således rester af en hank eller et øre på ydersiden.

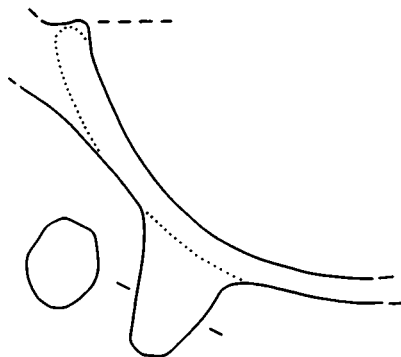

Fig. 15. ASR D 14960, gruppe A1,2. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

A1,2 (fig. 15)

Mundingsrandskår med jævnt udadbøjet, afrundet rand; 6 stk.

Skårene stammer fra lave skåle eller kogepotter. D 14960 viser, at typen i nogle tilfælde har haft ben samt vandret øre eller måske stjert. Glitningen på undersiden er kradset op, sikkert ved brug, og ydersiden er dækket af sod. D 14962 er tyndvægget og velglittet og kunne stamme fra en skål.

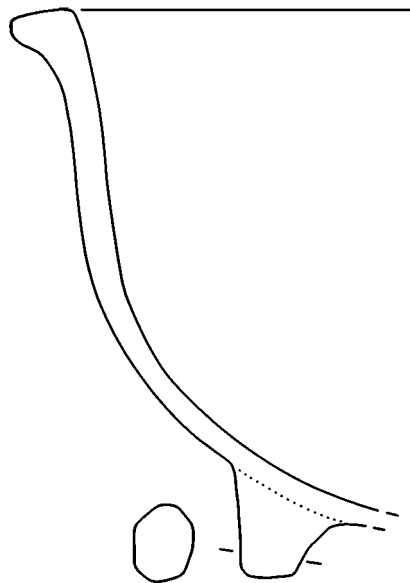

Fig. 16. ASR D 14964, gruppe A1,3. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

A1,3 (fig. 16)

Mundingsrandskår med vandret udadbøjet rand; 14 stk.

Bredden på den ombøjede rand kan variere lidt, men tykkelsen er ellers ensartet. Alle skårene stammer fra store gryder, der, som D 14964, antagelig har haft lave ben. Ører er ikke konstateret på skårene, men de har antagelig været til stede. D 14964 samt det lignende D 14965 er ikke gennemført sorte i overfladen, men flammert i gråt og sort. Gods og glitning svarer dog til det gennemsværte jyddepotte-gods.

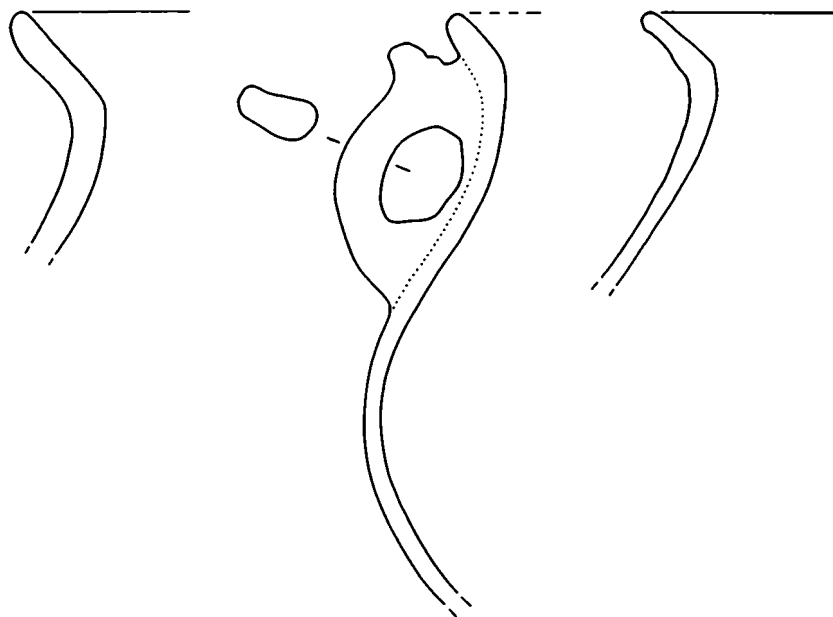

Fig. 17. ASR D 14912, D 14972 og D 14978, gruppe A1,4. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

A1,4 (fig. 17)

Mundingsrandskår med jævnt udadbøjet rand, hvis overside er lige, eller kun ganske svagt hulet; 33 stk.

På nær det grålige D 14971 er der tale om gennemsværtet jdepottegods. Skårene stammer næsten alle fra store, bugede potter, dog er D 14978 (lag AC) fra en potte med snæver hals. Potterne har for de flestes vedkommende antagelig haft lodretstillede ører. Disse forekommer både med ovalt og rundet tværsnit, i et enkelt tilfælde, fra lag AC, er et øre forsynet med »tommelstøtte« (fig. 18). På D 14970 er karvæggen ved påsætningen af øret tildannet med kniv. Antagelig har potterne haft ben, men sådanne er ikke bevaret i forbindelse med denne randform, hvis bundform heller ikke kendes, men sikkert har været fladt rundet. Sodspor på skårene viser, at det drejer sig om kogekar.

Fig. 18. ASR D 14973, gruppe A1,4. Øret er forsynet med en såkaldt »tommelstøtte«. Foto: Ann Birgitte Ulrich.

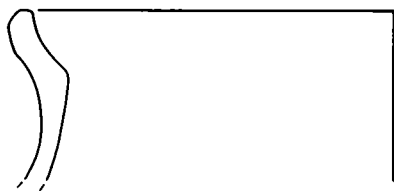

Fig. 19. ASR D 14979, gruppe A1,5. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

A1,5 (fig. 19)

Mundingsrandskår med jævnt udadbøjet rand, hvis overside er hult; 9 stk.

Forskellen mellem disse skår og A1,4-formerne er ringe. Dog ser det ud til, at mundingsrandskårene med den hulede randoverside i nogle tilfælde stammer fra mindre kar, som muligvis har været kuglepotteagtige, f.eks. D 14979. Tillige kan der ses en sammenhæng mellem denne randform og det forhold, at skårene er glittet på det øverste af væggens indre side (fig. 13). Tre af skårene er forsynet med lodrette ører, deraf et med »tommelstøtte«. Hvorvidt den hulede randoverside har tjent som støtte for låg, er usikkert. Skår af lerlåg forekommer ikke blandt fundets jydepottegods. Det kan ikke udelukkes, at man har anvendt trælæg. Det kan i den forbindelse nævnes, at lerlæg findes blandt 1800-årenes jydepottegods, både til større kokekar og til kander med snæver munding (52).

A1,6 – A1,9

Hanke og ører.

I forbindelse med mundingsrandskårene er nævnt nogle af de hanke- og øreformer som findes. I de fleste tilfælde drejer det sig om mindre, lodretstillede ører, som overvejende må stamme fra gryder eller pletter. Kun i ét tilfælde kan der være tale om en kandehank. Ørene er enten pølseformede med trindt tværsnit, eller båndformede, og ved begge former kan der være en »tommelstøtte« øverst på øret (fig. 18). I det følgende er kun omtalt de hanke, som ikke er nævnt under mundingsrandskår. Oplysninger om disse kan derfor søges i skemaet fig. 13, herunder således A1,7.

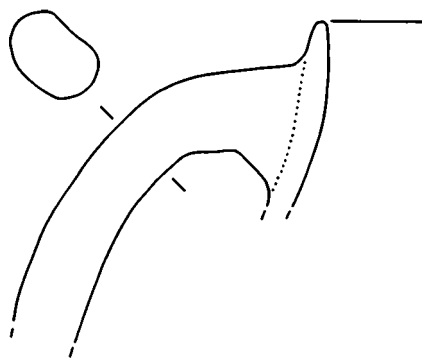

Fig. 20. ASR D 14918, gruppe A1,6. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

A1,6 (fig. 20).

Ører og hanke med ovalt tværsnit; 4 stk.

Den kraftige hank D 14918, som ved det øvre hankefæste er tildannet ved beskæring, kan stamme fra en kande. Dog er der ikke bevaret så meget af karvæggen, at kandens form kan bestemmes med sikkerhed. D 14919 stammer, efter størrelsen at dømme, fra en gryde, antagelig svarende til de under A1,4 omtalte.

Fig. 21. ASR D 14901, gruppe A1,8. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

A1,8 (fig. 21).

Ører og hanke med rundt tværsnit; 5 stk.

Fragmenterne stammer antagelig fra gryder, men de er alle ukarakteristiske og svære at bedømme. Muligvis skal den udvendige partielle glitning af D 14901 tydes derhen, at skåret hidrører fra et finere kar, måske en kande.

A1,9

Ører og hanke med rundt tværsnit og »tommelstøtte«; 2 stk.

Begge skårene må stamme fra potter, svarende til dem, som er i f.eks. gruppe A1,4 el. 5.

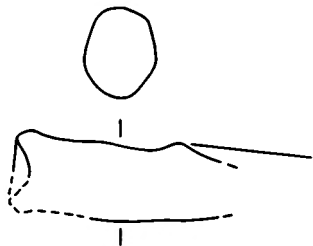

Fig. 22. ASR D 14976, gruppe A1,10. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

A1,10 (fig. 22)

Stjert

Fundets eneste stjert, fra lag AC, som er udformet i jdepottegods. Den stammer rimeligvis fra en fladbundet pande med ben, svarende til de former, som kendes fra det rødbrændte, blyglaserede lertøj. Hvor almindelige stjertpander har været i jdepottetøjet, kan ikke afgøres.

Fig. 23 og 24. ASR D 14982, gruppe A1,11. Gruppen omfatter side/bundskår. Blandt disse findes fundets eneste eksempel på, at man har anvendt indglittede figurer som dekoration. Skåret stammer fra lag AC. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2. Foto: Preben Dehlholm.

A1,11 (fig. 23)

Side/bundskår; 117 stk.

Alle skår stammer fra buede og rundede karformer, i lighed med, hvad mundingsrandskårene viste. De fleste af skårene er gennem-

sværtede, ofte tillige dækket af påbrændt sod på ydersiden. Blandt skårene fra AC er fundets eneste eksempel på, at man har dekoreret et kar med indglittede ornamenter (fig. 23).

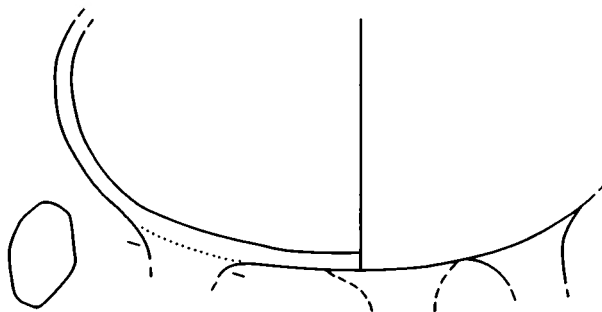

Fig. 25. ASR D 14903, gruppe A1,12. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

A1,12 (fig. 25).

Bundskår med ben samt løstfundne ben; 29 stk.

Hovedparten af disse skår har sodede ydersider og bærer præg af at have været udsat for stærk varme. I flere tilfælde er godset og overfladen flammert, måske tildels som følge af den sekundære brænding under brugen. Det er kendetegnende for gruppen, at dækkende glitning på indersiden er almindelig. Glitningen er her i mange tilfælde slidt bort i striber, velsagtens ved omrøring i karret under madlavning. De fleste af skårene stammer sikkert fra trebenede kogekar. Bundskåret D 14903 fra lag AL er dog næppe fra en kogepotte (fig. 25). De to bevarede ben er tildannet ved beskæring og fremtræder meget slidte, men der er ikke spor af sod eller sekundær ildpåvirkning på bunden. Godskaracteren er finere og tykkelsen mindre end ved flertallet af de øvrige stykker jdepottegods. Den øverste del af det bevarede stykke af karvæggen er glittet. Muligvis er der tale om bunden til en kande, og der kan i den forbindelse peges på mundingsrandskåret D 14900 (A1,1) (fig. 14) og ørefragmentet D 14901 (A1,8) fra samme lag. Randskåret kan med sin lodrette rand være fra en kande, enten denne så har haft ét eller to ører. Bundskåret D 14931 fra lag AB og det tilsvarende D 14986 fra AC, som begge er fra trebenede potter, har gennemboring i bunden, foretaget efter brændingen. I begge tilfælde ligger hullet, hvis diameter er godt 0,5 cm, ca. 4 cm fra skårets brudkant. Antagelig stammer hullerne fra klinkning. Benene på skårene D 14932 og D

14933 fra lag AB er alle fra kar med indvending glitning. Tvær-snittet på benene er oftest ovalt, men i nogle tilfælde nærmest rektangulært og tildannet ved beskæring. De fleste af benenes standflader er oftest meget slidte. Højden på benene er i reglen 4-5 cm, et par gange dog kun 2-3 cm. De resterende ben- og bundskår fra lag AC svarer helt til ovennævnte.

Gruppe A1 – konklusion

Alle de fundne kar på nær et par enkelte har vist sig at stamme fra køkkentøj af jydepottegods. Potter af lidt forskellig form og randudformning forsynet med lodretstillede ører og tre ben er den fremherskende type. Kun én stjertpande er konstateret i materialet, som derudover kun rummer en enkelt kande.

Anvendelsen af glitning må karakteriseres som et overvejende funktionelt træk inden for gruppen. Kun ét skår (fig. 23) viser eksempel på glittede dekorative figurer i stil med dem, som træffes på meget senere jydepottegods. Den indvendige, totalt-dækkende glitning har tjent til at lette såvel madlavning som rengøring. Udvendig glitning forekommer ikke, og en sådan havde næppe heller noget formål på ydersiden af sodsværte kogepotter. Den delvist dækkende glitning forekommer overvejende på mundingsrandens overside, hvorfra den strækker sig et stykke ned ad karrets inderside. Det fremgår, at den er knyttet til to randformer, nemlig den med bred, udsunget mundingsrand, som enten er lige på oversiden (A1,4) eller hulet (A1,5). Om der ligger en brugsmæssig forskel i anvendelsen af glitning, er ikke til at afgøre. Den formodede kande (fig. 14) er delvis glittet på ydersiden, hvad der kan understrege dens brug som bordtøj.

Glittestriberne, som findes på et antal skår, kan ikke have noget funktionelt formål. På den anden side har den dekorative effekt af striberne på ydersiden været minimal, og muligvis er de mere eller mindre tilfældige, opstået under opformningen af karrene,

måske ved den endelige afpudsning. I forbindelse med glitningen, og især de omtalte striber, er det af interesse, at en såkaldt flødepotte af jydepotteagtigt gods, som er fundet under Ribes senmiddelalderlige rådhus, bærer lignende glittestriber (53). Tilsvarende forekommer på nogle antagelig senmiddelalderlige skåle, potter og kander, deraf flere med stempelornamenter, som er blevet sat i forbindelse med udviklingen af jydepottegodset (54).

Iagttagelser som disse rejser spørgsmålet om jydepotternes forhold til middelalderens keramik, både kronologisk og teknisk. I forhold til middelalderens hjuldrejede og hårdtbrændte lertøj er jydepotterne teknisk laverestående, hvad naturligvis ikke er ensbetydende med, at de har været dårligere brugskar. Voldgravsmaterialets ældste dele kunne i lighed med de førnævnte fund antyde, at tidspunktet for det glittede jydepottegods' opståen skal søges senest omkring 1500, hvis ikke allerede engang i 1400-årene.

Fremtidige fund kan meget vel bekræfte en sådan formodning. På den anden side skal det nævnes, at der blandt keramikken fra Stakhaven i Dragør kun er udskilt et par enkelte jydepotteskår, skønt aflejringerne her dækker perioden fra senmiddelalder og til 1500-årenes begyndelse samt tiden omkring 1600 (55). Hvis dette ikke har helt tilfældige årsager, taler forskellen for, at der har været regionale variationer mellem Øst- og Vest-Danmark. Også med hensyn til det glaserede gods er der iøjnefaldende forskelle mellem Stakhaven og det foreliggende fund fra Ribe (se nedenfor).

Flere forskere har hæftet sig ved den tilsyneladende lighed mellem jydepottegodset fra nyere tid og visse dele af den forhistoriske keramik (56). Der er dog grund til at advare mod sådanne overordnede teorier. En sammenligning af denne art spænder over så langt et tidsrum og inddrager materiale fra så helt forskelli-

ge samfundstyper, at den nødvendigvis må blive vildledende. Dette fremgår ikke blot ved at inddrage det udvidede kendskab, man i dag har til middelalderens keramik, men også ved at vurdere det jydepottetøj, som i hovedsagen er blevet lagt til grund for sammenligningen. Der er her, undtagen i enkelte tilfælde, tale om materiale, som stammer fra en tid, hvor fremstillingen af jydepotter allerede var præget af tilbagegang, og hvor man søgte at fastholde det vigende marked gennem udvikling og forfining af nye produkter (57). Den grundliggende fremstillingsteknik, som den beskrives af flere forfattere, behøver ikke nødvendigvis at have ændret sig. Men det er en tydelig følge af den skærpede konkurrence og den turistprægede efterspørgsel på jydepotter, at man efterhånden lægger mere og mere vægt på, at potterne fremtræder med en helt ensartet, gennemsværtet glød (58).

I modsætning hertil er skårene fra voldgraven netop uensartede, hvad farven angår, ligesom brugen af glitning i det væsentlige ikke er dekorativt bestemt, i modsætning til, hvad der er tilfældet med meget jydepottetøj fra især 1800-årene. Ved sammenligningen med oldtidens keramik har man i høj grad hæftet sig ved netop glitningen og dennes motiver, som man genfandt i jernalderens keramik (59). Og man har sine steder ment at kunne spore en fælles forståelse mellem pottemagerne bag brugen af forskellige mønstre (60). Med det man ved i dag, står man sig sikkert bedst ved at forlade tankerne om en sammenhæng af denne art. Det vil være rimeligere at koncentrere sig om at efterspore forholdet mellem middelalderens og det eftermiddelalderlige lertøj.

Gruppe B1 – det oxiderede, blyglaserede gods (diagram fig. 26)
Langt de fleste skår, 162 stk., i denne gruppe er fra lag AC, mens de ældre lag kun rummer 21 skår tilsammen. Det samlede materiale

indgår i opstillingen på fig. 12, og de udskilte former vil blive kommenteret nedenfor med henvisning til fig. 26.

B1,1 og B1,2 (fig. 27)

Mundingsrandskår med lodret krave og skarpe drejeriller på dens yderside (B1,1), 24 stk., eller med glat yderside, som nederst afsluttes med en enkelt vulst (B1,2), 9 stk. Begge typer stammer, på nær et enkelt skår, fra stjertpotter, jævnfør gruppe B1,14 og B1,16. Skår af type B1,2 forekommer allerede i lag AL og tilhører altså 1500-årene, men da type B1,1 er fundet sammen med førnævnte i det formentlig jævngamle lag AB, er der ikke grundlag for at afgøre, hvorvidt type B1,2 kan være en ældre form. Under alle omstændigheder findes skår af denne type også i AC, hvor typen B1,1 er helt dominerende.

Fundet giver som helhed ikke grundlag for at antage andet, end at stjertpotten med lodret randkrave optræder fra 1500-årene. Denne stjertpote-type illustreres godt af den næsten helt bevarede potte D 14989 fra lag AC (fig. 28). Der er, som altid for disse potters vedkommende, tale om godt pottemagerarbejde med en veludført glasering. Denne dækker i dette tilfælde såvel yder- som indersiden, mens man normalt regner med, at der på stjertpotter kun anvendes indvendig glasering. De tre massive, trinde ben spidser til mod enden, men er alle knækket ved midten, og brudfladerne vidner om fortsat brug. Den hule stjert er rettet skråt opad og er yderst formet som en profileret knop. Den fragmenterede potte D 14990 adskiller sig ikke fra den netop beskrevne, bortset fra at ydersiden er uglaseret og sodet. Den tredje næsten hele stjertpote i fundet, D 14988 (fig. 29), også fra lag AC, hører hjemme i gruppe B2, men svarer, bortset fra størrelsen, til de ovennævnte stykker. Trods sin udvendige dekoration og glasur er den dog tydeligt brandpræget på ydersiden.

Niels-Knud Liebgott har i Dragør kunnet udskille to hovedtyper af stjertpotter; en ældre med kugleformet korpus og indadbøjet mundingsrand, som endvidere ofte er smykket med en facettering, og en yngre type, hvis karakteristikum netop er den lodretstående eller svagt udadbøjede randkrave med udvendige drejefurer. Den ældre type dateres til tiårene omkring 1500, mens den yngre type – svarende til de ripensiske B1,1-potter – antages at høre hjemme i tiden efter 1500-årenes midte. Typen er således enerådende blandt stjertpottematerialet fra Grøngård ved Tønder, hvis funktionstid falder mellem 1570 og omkring 1650 (61). Det vil være rimeligt at formode, at den keramiske udvikling i henholdsvis Tønder- og Ribe-området er forløbet ensartet, men forekomsten af B1,1-skår i lag

PM 1 lag AC gruppe B 1																		Blyglasur idv/ ovs	udv/ uds	ASR mus. nr.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17			
randskår	1									1						1		k	k	D 14989-
	1									1						1		k		
	1															1		k		
	1												1			1		k		
	1									1								g	g	
	1																	g	g	
	1																	g	g	
	1																	g	g	
	1																	g/k	g/k	D 14999
	2																	k	k	D 15000
	2																	g		D - 1
	1																	g	g	D - 1
	1																	k		D - 2
	1																	k/s	k/s	D - 2
	6																	k		D - 3
		1																g		D - 1
		5																k/s		D - 2
			2															k		D 15022
			1															k		D 15028
			2															k		D -25
					1													k		D -27
						3												k		D -27,29,31
							4											k		D -25
								1										k		D -26
									1									k		D -26
stjerte											1						43	g	g	D 15004
										1									k	D - 5
											1									D - 6
												3								D - 7,8
													2							D - 8
sideskår														2				k	g	D 15010,11
														18				k	k	D 15012
bundskår														57				k		D 15016,17,32
															2			g		D 15033,34
															5			k		D -35
																1		k	k	D 15018
																1			g	D -19
																18		k		D -20,21
																2	2	k	k	D 15023,24
særformer lag AC i alt	22	6	5		1	3	4	1	1	2	1	5		77	7	20	2	157		
																		5		162

PM 1 lag AD gruppe B 1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Blyglasur idv/ ovs	udv/ uds	ASR mus. nr.
randskår			1				1			1								k		D 14891
									1									k		D 14890
stjerte sideskår										1							3	k		D 14889
																		k		D 14893
bundskår														3	1			k		D -94
														1				g		D -94
															1			k	g	D -96
																1		k		D -95
lag AD i alt			1				1		1	1				4	1	1	10			
lag AB randskår	1																	k		D 14936
	1																	k	k	D -38
		1																k		D -37
sideskår				1													4	k		D -39
													2					k		D -41
															1		3	k		D -44
lag AB i alt	2	1		1										2		1	7			
lag AL randskår		2															2	k		D 14904
sideskår														2			2	k		D -05
lag AL i alt		2												2			4			
gruppe B 1 i alt	24	9	6	1	1	3	5	1	2	3	1	5		85	8	22	2	183		

Fig. 26. Diagram over gruppe B1, oxideret, blyglaseret gods. Hver formgruppe er gennemgået i teksten med tilhørende opmåling af typeeksempl. idv/ovs.

indvendig/overside. udv/uds. udvendig/underside. k. klar. g. grønfarvet s. sortfarvet. På fig. 42 er en lignende oversigt over gruppe B2.

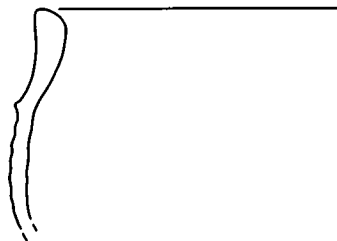
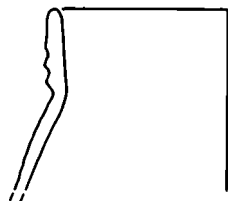

Fig. 27. ASR D 14936, gruppe B1,1, og D 15002, gruppe B1,2. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

Fig. 29. Stjertpotten ASR D 14988, gruppe B2,1, fra lag AC. Potten er 14 cm høj. Foto: Ann Birgitte Ulrich.

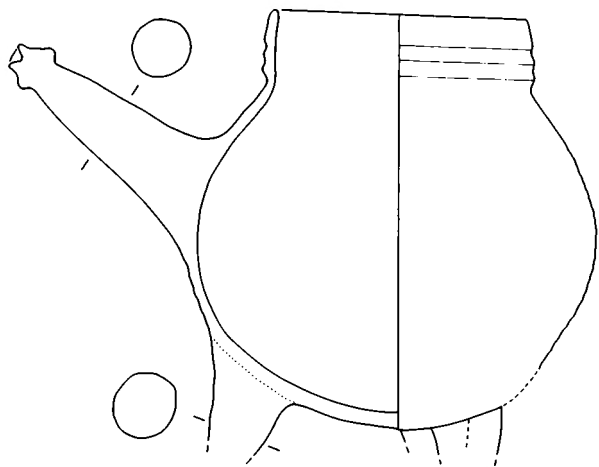
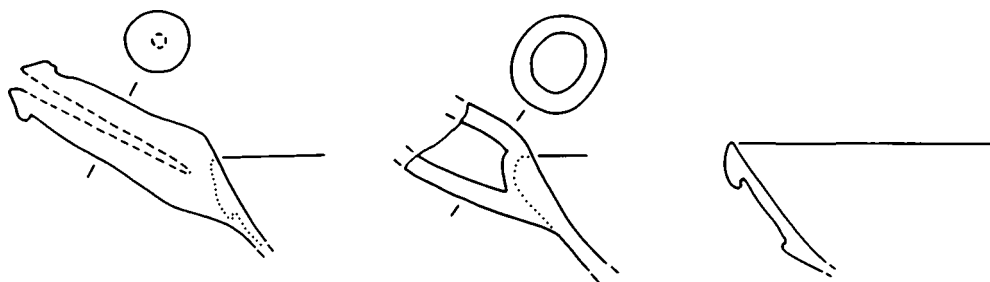

Fig. 28. Stjertpotten ASR D 14989, gruppe B1,1, fra lag AC. Foto: Ann Birgitte Ulrich. Tegning: Moira Mackenzie. 1:3.

Fig. 30. ASR D 14992, gruppe B1,1. Krukken er 16,5 cm høj. Foto: Ann Birgitte Ulrich.

AB kunne tyde på, at typen kan gå tilbage til før midten af 1500-årene. Hvorvidt dette er rigtigt, og om der eventuelt kan være grund til at betragte type B1,2 som en ældre form, der opstår mellem de af Liebgott omtalte Dragør-stjertpotter og B1,1-typen, må fremtidige fund vise (62).

Det eneste kar i B1,1 (og B1,2), som med sikkerhed ikke er en stjertpote, er en fladbundet krukke med to modstillede ører og glasur på indersiden (fig. 30). Krukken hører til blandt de bedst bevarede i hele fundet og har formentlig tjent som opbevaringskar. Dog skal nævnes, at den på grund af ørernes placering i plan med randens overkant ikke egner sig til overbinding. Imidlertid synes den ikke at have været udsat for ildpåvirkning. I Bremen er en lignende krukke dateret til slutningen af 1400-årene, men uvist på hvilket grundlag (63). Fra Store Valby på Sjælland kendes en krukke, som kan minde om den nævnte, her med en datering til 1600-årene (64).

B1,3 (fig. 31)

Mundingsrandskår fra stjertpander med afrundet rand og indvendig blyglasur; 6 stk.

Til gruppen er kun henført de randskår, som med sikkerhed kan siges at komme fra pander. Skåret fra lag AD har bevaret hele stjerten, som er spinkel, rørformet og har en profileret endeknop. Skårene D 15022 og D 15025 fra AC kommer fra større pander med kraftige stjerte, mens randskåret D 15028 stammer fra en pande med ret høj rand. Dens funktion fremgår af fastbrændt sod på ydersiden. Gruppen af stjertpander, hvortil også regnes randskår under gruppe B1,5 og B1,6, samt de to fladbundede bundskår (B1,17) i lag AC, er ikke så talrig som gruppen af stjertpotter, men dog velrepræsenteret i materialet. At den med en enkelt undtagelse mangler i lagene under AC, kan være en tilfældighed i det lille fundmateriale.

Fig. 31. ASR D 14891, D 15022 og D 15028, gruppe B1,3. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

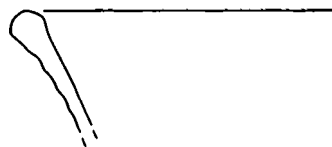

Fig. 32. ASR D 14939, gruppe B1,4. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

B1,4 (fig. 32)

Mundingsrandskår fra et stejlvægget fad eller en skål med afrundet rand.

Det enlige stykke svarer til et skår, som er fundet i Dragør. Dette dateres af udgraveren til tiden mellem ca. 1425 og 1500 (65), og det fremhæves i forbindelse med dette skår, at der ikke hidtil er kendt paralleller i dansk publiceret materiale, hvorimod næsten identiske skåle findes i Hull i England. Der behøver dog ikke nødvendigvis være tale om import for Ribe-skårets vedkommende.

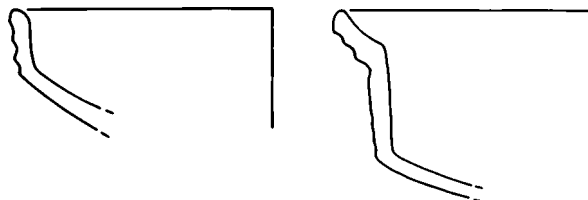

Fig. 33. ASR D 15027, gruppe B1,5, og D 15029, gruppe B1,6. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

B1,5 og B1,6 (fig. 33)

Ét randskår D 15027 (B1,5) med kraftigt knækket vægprofil og

drejeriller på ydersiden stammer antagelig fra en stjertpande. Fra kar med samme funktion kommer sandsynligvis de tre skår i B1,6, der er karakteriseret ved, at randen øverst er udformet med en fals. Det bedst bevarede af disse skår, D 15029, er sodet på ydersiden. Nogle af de løstfundne stjerne og ben, B1,11-12 og B1,17, hører antagelig til stjertpander af denne gruppe, som forekommer spinkle-re end den type, som repræsenteres af B1,3-skårene.

Fig. 34. ASR D 15025, gruppe B1,7. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

B1,7 (fig. 34)

Disse 5 skår er, bedømt ud fra fanen, fra ret lave fåde eller skåle. En nærmere bestemmelse er dog ikke mulig, idet skårene er for små til at tillade en sikker bedømmelse.

Fig. 35. ASR D 14940, gruppe B1,8. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

B1,8 (fig. 35)

Ét randskår fra et fad med ombøjet, fortykket rand. Fragmentet er for lille til at sige noget om stykket i øvrigt.

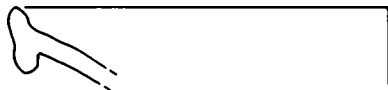

Fig. 36. ASR D 15026, gruppe B1,9. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

B1,9 (fig. 36).

Det pågældende skår er af gråt, fint gods og dækket med grønspættet blyglasur. En gennemboring af fanen umiddelbart op til randvulsten, foretaget før brænding og glasering, er enten et ophængningshul, eller antyder, at skåret stammer fra et dørs-lag.

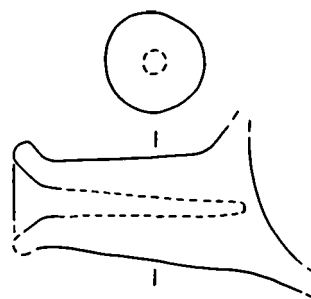

Fig. 37. ASR D 15006, gruppe B1,11. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

B1,10-12 (fig. 37)

Stjerne; 9 stk.

Fra lag AD er kun bevaret basis af en rørformet stjerne, der har været fæstnet med et fingerindtryk på hver side, antagelig fra en stjertpotte, der på indersiden har klar blyglasur. De øvrige otte løstfundne stjerner er fra AC. De er alle rørformede og hule. Kun i tre tilfælde er enden bevaret, og af disse er de to profilerede, svarende til lag AC's større stjertpottetragmenter (jfr. fig. 28), samt tillige til fragmentet af en stjertpande fra lag AD, gruppe B1, se ovenfor. Udfra endens profilering er det således ikke muligt at sige, om stjerten stammer fra en potte eller en pande. Den sidste af de opsamlede stjerner, D 15006, med bevaret ende, er nærmest trompetformet afsluttet (fig. 37). De fremlagte stjerner fra Dragør, dateret til ca. 1425-1500, svarer ikke til de ripensiske, idet udformningen af enden er anderledes. (66). Derimod er der lignende stykker blandt fundene fra Store Valby (67).

B1,14

Sideskår; 85 stk.

Langt størstedelen af de opsamlede sideskår stammer fra stjertpotter med indvendig glasering. De understreger således denne karytipes fremtrædende placering i materialet. De registrerede skår er alle ret små og tillader ingen yderligere slutninger.

B1,15

Bundskår fra fladbundede kar uden ben; 8 stk.

Skårene stammer fra skåle eller krukker med forholdsvis lille standflade og udhælvket korpus. Af dette er dog ikke bevaret så meget, at

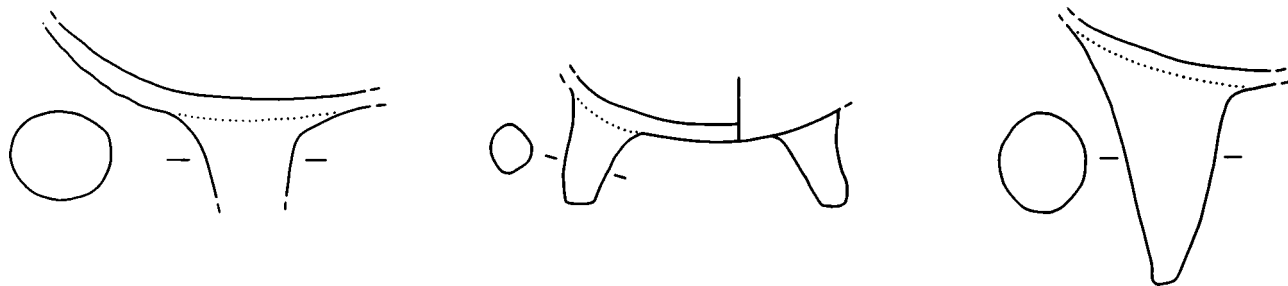

Fig. 38. ASR D 14944, D 15020 og D 15021, gruppe B1,16. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

formen kan rekonstrueres med sikkerhed. Skåret fra AD har på ydersiden pletter af grøn blyglasur, svarende til den fede grønne glasur, som findes på to skår fra AC, D 15034 og D 15035. Sidstnævnte har i godset en hvid sten, som minder om lignende sten i en gruppe middelalderlige kander, som antages at stamme fra et Ribeværksted (68).

B1,16 (fig. 38)

Bundskår fra kar med rundet bund samt potteben; 22 stk. Når disse skår tages under ét, skyldes det, at de fundne løse potteben i næsten alle tilfælde har bevaret så meget af pottebunden, at det kan ses, at de stammer fra rundbundede kar. Disse må for langt de fleste vedkommende være stjertpotter; kun ét fragment med flad bund kan udskilles som en stjertpande (se nedenfor). De to skår fra henholdsvis AB og AD stammer begge fra tykvæggede potter med drejefurer på ydersiden. De nu delvist afbrudte ben er rundede i tværsnit og spidser til mod enden. Tilsvarende findes i AC, men her optræder dog også mindre potter med tynd karvæg og korte ben, D 15018-20, hvor der i de to første tilfælde er anvendt henholdsvis brunfarvet og grønfarvet blyglasur. Begge ben på disse skår er defekte, men de tilsvarende på D 15020 måler ca. 2,5 cm i længden. Blandt de øvrige potteben, D 15021, er kun fem helt bevaret. De har alle rundet tværsnit. Det mindste måler 3 cm i længden, mens de sidste fire er mellem 5,5 og 6 cm lange. Alle benene spidser til, således at der kun er en ganske lille standflade, som endda øjensynlig ofte er fremkommet ved selve brugen. Ombøjede fødder, sådan som de træffes i middelalderen, er ikke til stede, og ligeledes savnes de former for stjertpotteben, som er publiceret fra Dragør. Her

optræder potterne med jævnt tilspidsede ben med cirkulært tværsnit, afsluttet med en skråt afskåret standflade (69). Disse ben findes på begge de før omtalte stjertpottetyper fra Dragør, hvorimod ben svarende til de her viste ikke er fremlagt. Hvorvidt der er tale om egentlige forskelle eller tilfældigheder kan ikke afgøres udfra det begrænsede ripensiske materiale (70). I øvrigt kan nævnes, at man ofte har afskåret benene på potterne, efter at et eller flere ben var brudt af. Dette ses f.eks. på de næsten hele kar fra AC, fig. 28-29, og fremgår af brudflader på andre af de løse ben.

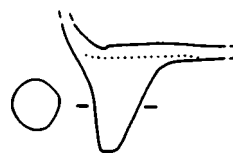

Fig. 39. ASR D 15024, gruppe B1,17. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

B1,17 (fig. 39)

Bundskår fra kar med flad bund; 2 stk.

D 15024 stammer fra en mindre, tyndvægget pande, der oprindeligt har hvilet på korte ben, hvoraf nu kun ét er bevaret. Det svarer i længde og udseende til de ovennævnte korte potteben og er sodet. Det andet skår, D 15023, er antagelig fra bunden af en fladbundet pande med glasur på begge sider. Undersiden er sodet, men der er ikke spor efter ben.

Fig. 40. ASR D 15037 og D 15038. Fragmenter af 2 grønglaserede lerbåge, muligvis fra tobakskrukker? Foto: Ann Birgitte Ulrich.

Fig. 41. ASR D 15041. Fragment af underskålen på en tranlampe eller lysestage med grøn blyglasur. Foto: Ann Birgitte Ulrich.

B1, særformer, 5 stk. (fig. 40 og 41)

To fragmenter fra lag AC af grønglaserede, cirkulære låg med indvendig påsat liste. Det største fragment, D 15037, har midt på oversiden en påsat, drejet knop af dobbeltkonisk form. Antagelig har en lignende siddet på det mindste stykke, D 15038. Lågene må stamme fra opbevaringskrukker af finere art, måske tobakskrukker? To små fragmenter af hankører, som ikke kan placeres nærmere. D 15040 er et bundkår fra et dørsalg af brændt ler med gennemborede huller og klar blyglasur på indersiden, mens D 15041 (fig. 41) antagelig må stamme fra en tranlampe, eller måske en lysestage. Skåret fremtræder med grøn blyglasur. I København er fundet tranlamper af denne art, der henføres til 1600-årene (71).

Gruppe B2 – Oxideret, blyglaseret gods med pibellersdekoration/hornmaleri (diagram fig. 42)

Denne gruppe er underdelt i to, jvf. fig. 42, nemlig en gruppe *helbegittede* skår og en gruppe med *hornmalet* dekoration. Alle skår er opført i diagrammet, hvor der anvendes samme opdeling efter randformer m.v. som for det øvrige B-gods. Der er kun få formgrupper inden for B2, og det er et spørgsmål, om denne gruppe keramik er bedst tjent med at blive behandlet efter de formkriterier, som ligger til grund for diagrammerne i artiklen. Når der er holdt fast ved den valgte form, skyldes det ønsket om at gennemføre en ensartet bearbejdning af hele fundet.

I alt består gruppe B2 af 54 skår, altså kun en tredjedel af B1. Dog

PM 1 lag AC gruppe B 2											Helbegittet		Hornmaling					Blyglasur		ASR mus. nr.
	1	2	7	8	9	10	14	15	16		idv/ ovs	udv/ uds	idv/ ovs	udv/ uds	geom	pl.or	g	idv/ ovs	udv/ uds	
randskår		1						1			1	1						k		D 15001
			1								1							k		D 15047
					1						1							k,g		D 14993
					1					4	1							k		D 15026
sideskår							1				1	1						k	k	D 15009
							1				1							k	g	D 15013
							1				1	1						g		D -14
							2				2	1						k		D -15
							1				1							k		D -32
bundskår											6	1						k		D -36
randskår	1					1			1		1							k	k	D 14988
	2										2			2			2	k		D 15043,44
		1									1							k		D -45
					2			2								2	2	k		D -46,48
					4													k		D -49,50
					6						6						4	k		D -51,52,53
					2						18	1						k		D -53,54
sideskår							15				15			15			4	k		D 15055-59
bundskår								4			4			4			3	k		D 15060-63
særformer											1	1							g	D 14956
lag AC i alt	3	2	1		16		21	5		49	16	4	36	1	31	10	16			
lag AD							1				1	1								
stjerte																				D 14892
bundskår								1			1			1		1	1	k		D 14897
lag AD i alt						1		1		2		1		1		1	1			
lag AB																				
randskår				1							1	1						k		D 14940
bundskår											1							k		D 14943
								1		2				1				k		D 14945
lag AB i alt				1				1	1		2		1							
gruppe B 2																				
i alt	3	2	1	1	16	1	21	7	2	54	18	5	37	2	31	11	17			

kan der udskilles mindst 36 forskellige kar af skårene, (fig. 11). Af skårene er de 49 fra lag AC, 2 fra AD og 3 fra AB. I hovedsagen vil gennemgangen derfor komme til at dreje sig om en gruppe skår fra 1600-årene; en datering, som bekræftes af skåret D 15046, der på spejlet bærer årstallet 16.. (fig. 43). En videregående sammenligning mellem de enkelte lags skår er der ikke grundlag for at foretage, men hornmaleriets forekomst i 1500-årenes Ribe bliver dog dokumenteret.

Fig. 42. Diagram over gruppe B2, oxideret, pibellersdekoreret, blyglaseret gods. I hvert lag er foretaget en underopdeling i henholdsvis helbegittede skår, som er opført over den stiplede linie, og hornmalede skår, som står under denne linie. De enkelte formgrupper er gennemgået i teksten. idv/ovs. indvendig/overside. udv/uds. udvendig/underside. geom. geometrisk dekoration. pl.or. planteornamentik. gr. grønne dekorationsdetaljer. k. klar. g. grøn.

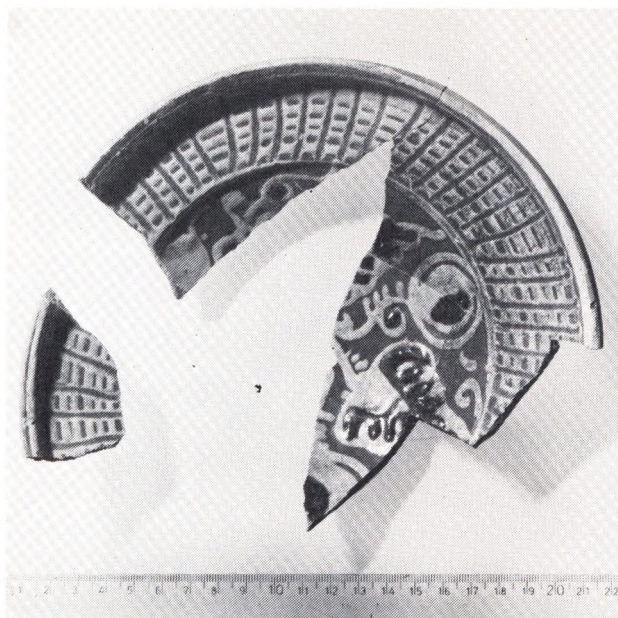

Fig. 43. ASR D 15046, gruppe B2,9. På spejlet til højre ses cifrene 16..
Foto: Ann Birgitte Ulrich.

*B2 – helbegittede skår; 14 stk.
B2,2*

Et mundingsrandskår fra lag AC af en stjertpote, hvis udvendige pibelpersbegitning fremtræder sodsværtet. Trods sin hvide overflade må den pågældende potte have været brugt som kogekar, jævnfør den helbegittede stjert fra lag AD (B2,10). At den udvendige glasur ikke er udeladt ved en fejltagelse, fremgår af, at skårets inderside er dækket af en vellykket, klar blyglasur (72).

B2,7 (fig. 44)

Skåret D 15047 fra lag AC er fra en skål, hvor den øverste del af væggen er fremhævet som en art fane, der dog ikke er knækket i forhold til spejlet. Skålen er på oversiden dækket af pibelpersbegitning, i hvilken der er »udrørt« et marmoreringenslignende mønster af rødler, en »vådt-i-vådt-dekoration« (73). Skålen er ene om at repræsentere denne teknik, ligesom dens form er usædvanlig.

Fig. 44. ASR D 15047, gruppe B2,7. Skåret er prydet med en såkaldt »vådt-i-vådt-dekoration«, som det eneste i fundet. Foto: Ann Birgitte Ulrich.

B2,8 (fig. 35)

Et randskår, D 14940, af et fad med opadtil fortykket randkant, fra lag AB.

B2,9 (fig. 45)

Fadet D 14993-4 fra lag AC er samlet af flere skår. Det store fad har målt 28 cm i tværmål og må betegnes som et vellykket stykke pottemagerarbejde. Det dybe spejl er indvendig dækket af pibeler, hvorover der er lagt en lysgrøn blyglasur. Fanens hulede overside og randens yderkant er dækket af klar blyglasur. Hvorledes bunden har været udformet, fremgår ikke af de fundne skår, men et formentlig helt identisk fad, fundet i Århus, har en kraftig standring eller flad bund foruden en helt tilsvarende glaserings. Dette fad betegnes som en repræsentant for renaissanceens sædvanlige brugskeramik (74). Når så ens ting optræder i både Århus og Ribe, må man snarest tro, at der er tale om en fælles oprindelse, og at fadene er tilført de to byer sammesteds fra. Om det er importerede eller hjemlige varer, kan ikke afgøres.

Fig. 45. ASR D 14993-4, gruppe B2,9. Foto: Ann Birgitte Ulrich.

Et ganske lille randskår, D 15026, også fra AC, har en lignende profil som det store fad, men på den bevarede del af fanen er det dækket af begitning.

B2,10

En stjert, D 14892, fra lag AD, har profileret endeknop og er helt dækket af pibellersbegitning, hvorpå enkelte glasurstænk.

B2,14

Alle 6 helbegittede sideskår er fra lag AC og stammer fra stjertpotter på nær et enkelt, D 15032, som er fra et fad eller en tallerken.

B2,16

En bund, D 14943, fra lag AB, af en stjertpote med indvendig begitning. De tre ben er alle brudt over, men er slidt på brudfladerne. Ydersiden af potten er sodet.

Fig. 46. ASR D 15043, B 15044 og D 15045, gruppe B2,1. Foto: Ann Birgitte Ulrich.

B2 – hornmalede skår; 40 stk.

B2,1 (fig. 29, fig. 46)

Stjertpotten D 14988 fra lag AC svarer i form og randudformning til de oftest forekommende typer i fundet som helhed. Enden på den skråt opadrettede stjert er dog ekstra profileret. Potten er på ydersiden dekoreret med omløbende striber af pibeler, runde pletter omgivet af pastose prikker samt over stjertfæstet en enkelt bølgelinie. Brudfladerne på benene vidner, tillige med sodsporene på bund og side, om flittig brug. Potten er antagelig allerede i brændingen blevet ildskadet i partiet modsat stjerten, som fremtræder grønligt og med grå skærv. Revnedannelser i dette parti stammer også fra brændingen.

Blandt fundene er dette kar, med undtagelse af de nedennævnte D 15043-44, den eneste stjertpote med hornmalet dekoration. Stjertpotter af samme art kendes bl.a. fra Århus (75), Amsterdam (76) og Bremen (77). Det nævnte Amsterdam-stykke henføres til Tyskland

Fig. 47. ASR D 15060, gruppe B2,9. Foto: Ann Birgitte Ulrich.

Fig. 48. ASR D 15048, gruppe B2,9. Foto: Ann Birgitte Ulrich.

(78). I forbindelse med de dekorerede stjertpotter, som muligvis tildels har fungeret som bordtøj, kan nævnes potter lavet i drevet sølv (79).

D 15043-44 er begge mundingsrandskår fra stjertpotter med indvendig begitning, hvorpå der er malet streger af rødler samt grønne striber. Ydersiderne står derimod i råt ler, opdrejet i riller. Samme teknik er anvendt på D 15045 (fig. 46).

B2,9 (fig. 43, 47, 48, 49, 50, 51, 52)

Det hornmalede gods samler sig især om fadene, hvor der under gruppe B2,9 er skår af i alt 14 stykker, alle fra lag AC.

D 15046 (fig. 43) er fra et velbrændt fad med påmalede blomsterornamenter i pibeler, suppleret med grønne detaljer på spejlet samt en gitteragtig pibellersdekoration på fanen. Denne må være lavet ved, at man først har påmalet pibeleren og dernæst bortskrabt dele deraf, muligvis i en såkaldt »hemringsteknik«, se nedenfor. Spejlet bærer desuden de to cifre 16, hvad der giver en nedre datering af fadet selv og lag AC som helhed. Bemalingen af spejlet samt dets form svarer tildels til det grovere bundskår D 15060 (fig. 47). Her er spejlets øverste del dog tillige udsmykket med omløbende pibellerstriber. Dekorationen med plantemotiver på spejlet og linier kan minde om et fad fra København (80). Som nærmere omtalt nedenfor er den udtalte brug af omløbende linier fremherskende i varerne fra Wanfried an der Werra i Hessen.

Skåret D 15048 (fig. 48) er fra et lignende fad, hvis gods dog er gullighvidt og fint slemmet, men tillige meget porøst. Fanen har omløbende linier i påmalet pibeler. På spejlet ses rester af et pibellersornament i sgraffito-teknik, hvor den hvide ler ligger i striber, som man i forvejen har ridset i overfladen. Enkelte detaljer er markeret med grønne prikker. Fra Randers kendes et fad med sgraffito-teknikken, og der henvises i forbindelse med dette til lignende arbejder i Halland (81). Det gullighvide gods kunne eventuelt tyde på, at fadet fra lag AC er et importstykke. Med lidt god vilje kan figuren på fadets spejl opfattes som en fugl, og sådanne optræder i flere tilfælde på glaserede, hornmalede fad, f.eks. på et stykke fra Århus med årstallet 1608 (82).

D 15049 (fig. 49) er fra et hårdtbrændt fad af fint magret, rødbrændt gods. Igen ses de omløbende linier øverst på spejlet, mens fanen er dekoreret med vekslende cirkler og stregbundter. De samme motiver findes på et fad, som angives at være fremstillet i den hessiske pottemagerby Wanfried an der Werra. Fadet er ved et påmalet årstal dateret til 1615 og fundet i Bremen (83). Denne by

Fig. 49. ASR D 15049, gruppe B2,9. Foto: Ann Birgitte Ulrich.

Fig. 50. ASR D 15057 og D 15056, gruppe B2,14. Foto: Ann Birgitte Ulrich.

fungerede som udskibningshavn for produkterne fra Wanfried, der har sin storhedstid omkring 1600.

Udgravninger i Wanfried har frembragt store mængder affald og fejlbrændinger, hvorimellem især tallerkener og flade skåle var repræsenteret. Foruden de allerede nævnte ornamenter, fremforalt den omløbende eller spiralsnoede linie, ynder man særlig menneskefremstillinger på spejlet, udført i sgrafitto- og pibelersteknik (84). Blandt andet optræder en kvinde med et drikkeglas i hånden i flere dekorative sammenhænge i fundene fra Bremen, og ganske lignende fade er herhjemme fundet i Aalborg og København, med påmalet årstal 1615 (85).

Det omtalte randskår, samt et lille sideskår, D 15056 (fig. 50), udskiller sig kvalitativt, især med hensyn til brændingen, fra det resterende hornmalede gods i fundet. Selv om det ikke kan betragtes som sikkert, at disse skår stammer fra Wanfried, er de dog sandsynligvis inspireret herfra med hensyn til decorationen. Helge Søgaard har i sin omtale af Wanfried-godset og dets mulige indflydelse på dansk lertøj ment, at der næppe kunne være tale om nogen egentlig påvirkning fra Tyskland til Danmark, blandt andet fordi pottemagerhåndværket de to steder var jævngammelt (86). Spørgsmålet er dog, om man ikke på samme måde som i middelalderen lod sig inspirere til nye former og decorationer, simpelthen for at klare konkurrencen.

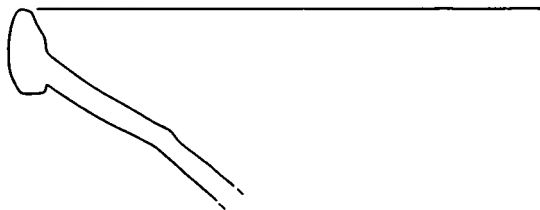

Fig. 51. ASR D 15051, gruppe B2,9. Tegning: Moira Mackenzie. 1:2.

Blandt skårene D 15051 er et skår fra et stort fad med meget bred fane, nemlig ca. 5,5 cm (fig. 51). Fadenes fanebredde synes ellers gennemgående at ligge på 3 til 4 cm, svarende til de ovenfor omtalte større fragmenter. I publikationen af materialet fra Nya Lödöse hævdes det, at fadenes fane bliver bredere gennem 1500-årene (87). Indtil videre kan noget tilsvarende ikke siges om det ripensiske materiale, idet der som nævnt savnes skår af fade fra lagene under

AC. Det skal dog bemærkes, at af de tre typeeksempler, som illustrerer den fremsatte påstand, svarer det her fremlagte 1600-tals materiale bedst til de to yngste af Lödöseskårene.

Dekorationen på randskårene D 15051-D 15054 indskrænker sig hovedsagelig til omløbende linier samt enkelte grønne ornamenter, i et enkelt tilfælde lagt på begitning. Mellem de fire skår D 15051 er et randskår af lyst brunligt, finslemmet gods (fig. 52). Fanen har omløbende pibelperstriber samt tværgående sik-sak-linier i henholdsvis pibelpersfarvet og grønt. Skårets overside er dækket af klar, tynd blyglasur, mens undersiden er uglaseret. Et helt fad med samme dekoration på fanen er fundet i København, hvor det dateres til ca. 1600 (88). Det københavnske fad har en diameter på 14,5 cm, nogenlunde som det fad, hvorfra det her omtalte skår stammer. I Kolding er fundet et enkelt skår fra fanen på et sådant fad, og i Amsterdam og Delft er ligeledes fremkommet skår af fåde med samme motiv på fanen som de danske fåde. Derimod er spejldekorationen på disse fåde forskellig fra det øjensynligt helt bevarede københavnske stykke. Men bortset fra dette, er der tale om næsten identiske fåde, både hvad angår det lysebrune gods og bemalingen. Amsterdam-fadet dateres til sidste fjerdedel af 1500-årene og forklares som tysk import, fremstillet i Weser-området (89). Herhen føres også fadet fra Delft, mens hele gruppen af såkaldt »Weserware« menes at være importeret til Holland i en kort periode mellem ca. 1600 og 1630 (90). I fortsættelse heraf vil det være rimeligt at anse de danske fund for import fra de egne af Tyskland, hvortil der også synes at gå forbindelser gennem det Wanfried-lignende lertøj. At identiske stykker lertøj optræder i flere af de danske byer, således som det her er tilfældet, bestyrker tanken om import.

B2,14 (fig. 50)

Samtlige 15 hornmalede sideskår stammer fra lag AC. De giver eksempler på de samme dekorationer som randskårenes, f.eks. de omløbende linier på D 15055. Ovenfor er omtalt ét af skårene, D 15056 (fig. 50), som muligvis kan sættes i forbindelse med Wanfried-godset. D 15057 har på spejlet en såkaldt »hemret« dekoration, udført ved at man først har dækket fadet med en pibelpersbegitning, og dernæst med et specielt, fjedrende redskab har ridset i pibeleret, sådan at rødleret trådte frem i tætte rækker af små prikker (fig. 50) (91). Denne teknik skulle især være kendt i 1700-årene, og i følge Martin Ohlsson være opstået i Halland, hvorfra den først sent i 1700-årene skulle brede sig til Danmark og Norge (92). Aflejringerne i voldgraven går i det omtalte tilfælde næppe længere frem end til omkring midten af 1600-årene, hvad der nok kan rejse tvivl

Fig. 52. ASR D 15051, gruppe B2,9. Foto: Ann Birgitte Ulrich.

om det rigtige i Ohlssons synspunkt. Det kan i den forbindelse nævnes, at der blandt de københavnske jordfund findes importerede, nordvesttyske skår fra perioden, netop med en »hemringsdekoration« (93).

De resterende skår har alle kun rester af ornamenter i hornmalings-teknik. Et enkelt, D 15058, er fra et større fad, hvor der også indgår grønt i dekorationen. D 15059 er af lyst brunligt gods, hvor den klare blyglasur får et orange udseende, svarende til et bundskår, omtalt nedenfor.

B2,15 (fig. 47, 52, 53, 54)

I lag AB er fundet gravningens indlejrmæssigt ældste eksempel på hornmaleri, nemlig D 14945, bundskåret af en skål med flad bund og stejl side (fig. 53). Randpartiet mangler. Skåret er lyst rødbrændt, men påfaldende grovt afdrejet på ydersiden. Indersiden af skålen er smykket med et næsten totalt dækkende, stjerneagtigt ornament i tykt påmalet pibeler.

Lag AD rummede ligeledes kun et enkelt pibelpersbemalet skår, D 14897, fra bunden af et fad med flad, afdrejet bund og glat yderside. På indersiden er malet plantelignende pibelpersmotiver tilsat en enkelt grøn plet (fig. 54).

I lag AC er fundet 4 skår med hornmaleri. Af disse er D 15060 (fig. 47) allerede omtalt i forbindelse med randskårene under B2,9. De tre andre bundskår er fra lignende fåde med flad, afdrejet bund. D 15061 har en dekoration af samme art som D 15060, mens D 15062

Fig. 53. ASR D 14945, gruppe B2,15. Foto: Preben Dehlholm.

muligvis har rester af et blomsterblad med takket rand (94). Det sidste skår, D 15063, er af lyst brunligt gods, der lader den klare blyglasur fremstå næsten orange mod det gullige pibelsornament. Skåret svarer som omtalt nøje til et af sideskårene, D 15059 (B2,14).

B2 – særformer; 1 stk.

I lag AC er fundet et fragment af bladet på en rumpekakkel, D 14956, af brændt, gråligt ler. Den stærkt afsprængte yderside er presset i relief, hvoraf dele af et bueslag omkring en concha er bevaret. Ydersiden er dækket af pibeler, hvorpå er grøn blyglasur. Dette er fundets eneste kakkelfragment, hvad der kan undre, i betragtning af, at kakler ellers optræder meget hyppigt i eftermiddelalderlige fund. Forholdet giver en advarsel om, at voldgravsfundet næppe kan betragtes som fuldt repræsentativt for sin periodes mange produkter.

Gruppe B1 og B2 – konklusion

I modsætning til det gråbrændte jdepottegods i gruppe A1, som næsten uden undtagelse hører køkkentøj til, omfatter det rødbrændte gods både kokekar og bordtøj. Kokekarrene er for de flestes vedkommende stjertpoter eller -pander, mens bordtøjet fortrinsvis er repræsenteret ved mindre fade eller skåle, der for de

Fig. 54. ASR D 14897, gruppe B2,15. Foto: Preben Dehlholm.

flestes vedkommende er dekoreret med hornmaling. Lignende varer kendes fra andre danske byer, hvad der sandsynliggør, at en del af denne gruppe er importeret, formentlig fra Tyskland.

Sammenligner man B-gruppen som helhed med det omtalte materiale fra Stakhaven i Dragør, viser der sig nogle forskelle. Herfra er der således ikke omtalt skår med hornmaleri, skønt aflejringerne i Stakhaven som helhed først slutter ca. 1620 og tildels dækker den samme periode som Ribe-gravens ældre lag (95). Ud fra Dragør-fundet kunne man fristes til at tro, at hornmalede varer hører til tiden efter ca. 1620, i hvert fald hvad angår Øst-Danmark. Dette er vel næppe rigtigt, og i Ribe ser det ud til, at hornmaleriet var kendt

allerede i 1500-årene (96). Parallelt hermed er der i Dragør kun fundet et par skår af jydepottegoods, ligesom der så godt som ingen fåde findes blandt 1500- og 1600-års fundene derfra (97). Omvendt kan det undre, at der ikke i det ripensiske materiale ses eksempler på de såkaldte øreskåle, som ellers optræder hyppigt i 1500- og 1600-årenes østdanske fund, foruden i Holland og Sverige (98). Heller ikke de flade, tresidede, ofte plastisk dekorerede vandrette greb, ligeledes fra øreskåle eller »kovser«, er til stede. Disse er ofte nævnt fra andre lokaliteter, men ikke fra Dragør (99).

Om disse iagttagelser afspejler reelle forskelle mellem Øst- og Vestdanmark, kronologisk eller på anden vis, kan ikke afgøres på nuværende tidspunkt. Som fremhævet i Dragør-publikationen kan der ikke siges noget om, hvor repræsentativt dette materiale er (100). Det samme gælder for vort voldgravsfund fra Ribe. Men det kan med fordel indgå som daterende hjælp i det videre arbejde, især med Ribe-keramikken fra tiden efter middelalderen, ikke mindst fordi de opstillede dateringsrammer er så tilpas vide, at de indtil videre kan anvendes som arbejdsgrundlag. Et af spørgsmålene som umiddelbart rejser sig, er hvornår hornmaleriet opstår. Er det sket allerede i middelalderens slutning og skyldes det fremmed påvirkning? Om Ribes stilling i det samlede billede af periodens keramik kan der endnu kun gisnes. På nuværende tidspunkt ser det ud til at den importerede keramik hovedsagelig stammer fra nogle af de områder, der også i middelalderen forsynede byen med keramik.

Gruppe E – stentøj (fig. 55)

Denne gruppe importerede varer, 12 skår i alt, er med undtagelse af et grovere sideskår fra AD, alle af finslemmet, sintret stentøjsmasse og stammer fra tyndvæggede kar. Saltglasur og brunlig bemaling er til stede på næsten alle skår. Kun et par enkelte skal nærmere omtales, begge fra lag AC.

Mundingsrandskåret D 15066-67 er fra et slankt, cylindrisk kar, en såkaldt »Humpe« af lyst gråligt, saltglaseret stentøj (fig. 55). Det er på den delvist blåmalede yderside smykket med omløbende bånd af dels indstemplede, dels pålagte reliefdekorationer. Det bredeste bånd består af en arkaderække, hvis rundbuede buer bæres af kvindelige hermer. I bueåbningerne står soldater og i det aktuelle tilfælde ses i feltet en fanebærer. Soldaterfremstillingen går tilbage til en serie kobberstik af Virgil Solis (1514-1562) (101). I følge stentøjskatalogerne ses den pågældende frise ofte på stentøj fra bl.a. Westervald i 1600-årenes første del (102). En identisk parallel til skåret er ikke fundet, hverken med hensyn til karformen eller kombinationen af ornamentbånd. Billedfrisen med soldater og i nogle tilfælde tillige de kvindelige hermer findes på en række stentøjskander og ses endnu anvendt på kander lavet i 1800-årenes anden halvdel (103). Det er således tydeligt, at anvendelsen af forskellige grafiske forlæg for stentøjsdekorationen er et dårligt holdepunkt for dateringer. Indarbejdede motiver blev anvendt over lange perioder, sådan som det foreliggende eksempel viser (104), og man greb ofte tilbage til ældre

Fig. 55. ASR D 15066-67 og D 15068, gruppe E. Foto: Ann Birgitte Ulrich.

forlæg. Således kendes en kande fra omkring 1600 med en udsmykning, som går tilbage til en træsnitserie i et tryk fra 1489 (105). Lignende forhold kan forklare, hvorfor Virgil Solis' soldaterfrise tilsyneladende ikke finder anvendelse som forlæg før omkring 1600. I dateringsejemed må man snarere vende sig mod de indstemplede ornamentbånd, som i højere grad afspejler den stilistiske udvikling (106). På en pragtkande af Jan Baldems Menniken, der i øvrigt er mester for en af de tidlige kander med denne soldaterfrise, dateret ved indskrift til 1598 (107), optræder et stempelmønster, som har megen lighed med de rulleværksagtige ornamenten på Ribe-skåret. Den omtalte kande er ved indskrift dateret til 1605 (108). Som helhed synes kombinationen af relieffrise og indstemplede ornament samt de omløbende vulstbånd at passe ind i den reliefstil, som humper fra Westerwald-området viser fra første fjerdedel af 1600-årene og fremefter (109). Anvendelsen af blå bemaling optræder fra slutningen af 1500-årene og bliver især almindelig i 1600-årene (110). At den her ses på selve soldaterskikkelserne og ikke som i de anførte paralleller kun som baggrundsfarve, kan være en tilfældighed.

Sideskåret D 15068 (fig. 55) er af grå, finslemmet stentøjsmasse og har brun inderside. Det tykvæggede skår er på ydersiden, som er grå, dekoreret med indstemplede blade og pletvis brun bemaling under saltglasuren. Skåret må stamme fra en dunk, en såkaldt skæggemand. Sådanne med lignende bladmønstre kendes fra omkring 1500 og fremefter (111). Tilsvarende akantus-agtige blade optræder på skæggemænd fra omkring midten af 1500-årene (112), men nogen egentlig slutdatering for typen kan næppe opstilles.

Gruppe F – fajance (fig. 56)

D 15064, fra lag AC, stammer fra overgangen mellem spejl og fane på et fad eller en tallerken. Godset er ret fint slemmet, og skærven er rødlig og fremtræder i mange fine lag. På oversiden er på grå bund påmalet en tinglasurdekoration i blå, grønt, gult og orange. Undersiden af spejlet er dækket af klar blyglasur, hvor skærven skinner igennem, mens fanen har grå tinglasur. Skåret svarer teknisk og i motiver til de tidlige, såkaldt italienskinspirerede nederlandske fajancer, hvis storhedstid falder i perioden ca. 1600 til 1650, hvor det blådekorerede kinesiske porcelæn bliver stildannende (113). Netop anvendelsen af blyglasur på undersiden skulle være karakteristisk for perioden op mod 1650. I forbindelse med de talrige fund af tidlige nederlandske fajancer i Bremen fremhæves det, at denne vare oprindelig må have hørt til blandt det finere, til pyrd anvendte inventar (114). At der forekommer så mange skår af denne art i

Bremen, forklares med, at man i tiden efter ca. 1650, hvor de brogede fajancer gik af mode, har taget dem i brug i dagligdagen, hvorved de med tiden er endt som skår. Modsætningen hertil er de tidlige blådekorerede hollandske fajancer, som i langt højere grad er bevaret hele, netop fordi de ikke kom i brug i så høj en grad i dagligdagen (115).

Blandt de brogede fajancer optræder en gruppe, hvor dekorationerne antages at være influeret af det lokale hornmaleris motiver. I denne gruppe findes fade med spiraldekoreret spejl og en bemaling af fanen, der svarer til D 15064, fundet i Bremen (116). Også i Nya Lödöse er fundet en del skår af fajancer, som formodes at være hollandske, deriblandt nogle, som dateres så tidligt som 1500-årenes første halvdel (117).

Det andet skår, D 15065, er fra spejlet på et fad med en kraftig, kantet standring, og er af gråt til rødligt gods med røde korn i magringen (fig. 56). Oversiden er dekoreret med blå og grønt på grålig baggrund, bl.a. med et tulipan-motiv. Undersiden har gråblå tinglasur i et ret tykt lag. Det tykvæggede skår kan muligvis høre til

Fig. 56. ASR D 15064 (øverst) og D 15065, gruppe F. Foto: Ann Birgitte Ulrich.

en nederlandsk gruppe af tidlige fajancer, hvor man, tildels inspireret af indførte kinesiske varer, dyrker et flygtigt maleri i hovedsageligt blåt, samtidig med at varernes underside dækkes med tinglasur for at give indtryk af porcelæn. Det sidste skulle være påbegyndt omkring 1625 og videreført med stort held bl.a. i Delft (118).

Den kraftige standring kendes ligeledes fra disse tidlige stykker og er ofte gennemboret før brændingen, hvad der tyder på, at fade-ne skulle kunne hænges op til pryd (119). Om dette har været tilfældet med vort fad, lader sig ikke afgøre. Men det er værd at erindre, at fajancerne muligvis kan have fungeret et vist stykke tid som prydenstande og dermed haft en forholdsvis lang levetid, inden de kom i jorden.

Kridtpiber (fig. 57)

Fra lag AC er registreret 8 fragmenter af kridtpiber, nemlig 5 hoveder (fig. 57, nr. 1-5) og 4 stykker af stilke (fig. 57, nr. 6-9).

D 15076 er et pibehoved med knop, hvor der på den nederste del, der er keglestubformet, på hver side er en »Tudorrose«. Denne består af et ophøjet cirkulært punkt omgivet af en ring af ophøjede, skiftevis cirkulære og rhombeformede punkter. Under randen en svag fure. Stilkens gennemboring er 0,28 cm (fig. 57,1).

D 15077, fragment af pibehoved, næsten cylindrisk og med »Tudorrose« på hver side af hovedets nedre del. Rosen består udelukkende af cirkulære ophøjede punkter. Gennemboringen er 0,23 cm (fig. 57,2). Dette hoved kan til dels sammenlignes med en type hos Oswald, der af ham dateres til tiden ca. 1660-80 (120). Denne type er hos Oswald, så lidt som de øvrige piber, forsynet med »Tudorrose«.

D 15078, pibehoved med en del af stilken bevaret, afbrudt knop. Hovedets overdel cylindrisk over en keglestubformet underdel og langs randen en indstemplet prikborst. Hoved og stilk er glittet med langsgående strøg. Gennemboringen er 0,21 cm (fig. 57,3). Hovedets form minder, omend ikke i overvældende grad, om den ovennævnte type hos Oswald. Det kan i den forbindelse være et spørgsmål, om de to piber overhovedet hører hjemme i en engelsk sammenhæng (121).

D 15079, 2 kridtpibehoveder med knop, hovedet er balusterformet og med en indstemplet bort langs randen. På det ene hoved en række tæt stillede, lodrette streger og på det andet en række punkter (fig. 57,4 og 5). Gennemboringen er henholdsvis 0,32 cm og 0,36 cm. De to hoveder kan sammenholdes med en type, som af Oswald sættes til tiden ca. 1640-60 (122).

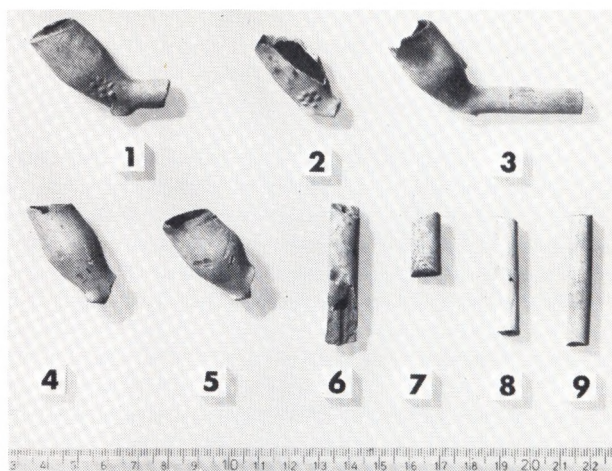

Fig. 57. Fragmenter af kridtpiber fra lag AC. Foto: Ann Birgitte Ulrich.

D 15080, 2 fragmenter af kridtpibestilke, begge med en ydre diameter på 1,0 cm. Gennemboringen er henholdsvis 0,31 cm (fig. 57,6) og 0,28 cm (fig. 57,7).

D 15081, 2 fragmenter af kridtpibestilke, begge med en ydre diameter på 0,8 cm. Gennemboringen er henholdsvis 0,26 cm (fig. 57,8) og 0,28 cm (fig. 57,9).

De ovenfor anførte dateringer skal betragtes som meget løse, idet de alene bygger på engelsk materiale, og der er ikke sikkerhed for, at disse resultater har gyldighed i områder uden for England. Blandt Oswalds piber findes således ikke nogen med »Tudorrose«, et motiv der er karakteristisk for hollandske piber fra begyndelsen af 1600-årene og fremefter. Dateringerne spreder sig over tidsrummet 1640-1680, omend de fleste af piberne ligger mellem 1660-80. Da lag AC antagelig er tilfyldt over nogen tid, kan resultatet ikke overraske. En anden dateringsmetode til kridtpiber er at beregne gennemsnittet af samtlige pibers gennemboringsdiameter, og indsætte det fundne tal i en opstillet normalkurve over boringsdiameterens udvikling. Denne metode bør dog i almindelighed ikke anvendes undtagen ved et antal af over 100 piber (123). En *prøve* på det lille voldgravsmaterials 9 fragmenter gav som resultat en gennemsnitlig datering til ca. 1660 (124). Resultatet, hvor spinkelt underbygget det så end er,

modsiges ikke den datering, det øvrige fundmateriale giver af lag AC's slutning. I Dragør, hvor allejringerne slutter ca. 1620, har man ikke fundet kridtpiber i lagene.

Glas

Kun skår af drikkeglas og vinduesruder fremkom ved udgravningen. At der ikke blev fundet rester af glasflasker kan være en tilfældighed.

1. Drikkeglas

Fra lag AC kommer fire skår af drikkeglas som alle er af grønligt, gennemsigtigt, såkaldt »Waldglas«, der efter opholdet i jorden fremtræder iriseret og med tendens til udflagning. Hvorvidt farven eventuelt er ændret i tidens løb, kan ikke afgøres.

D 14948, et sideskår af et drikkeglas med facetteret korpus og på ydersiden en pålagt glastråd i samme glasmasse, snoet i spiral omkring korpus. Skåret hører til den type høje drikkeglas med rund fod og underdel, hvis overdel som regel er otte- og af og til sekskantet. Disse glas betegnes herhjemme som »pasglas« på grund af de pålagte vandret omløbende glasbånd, som angiver en opdeling af rumindholdet i »pas« (125). Betegnelsen »pasglas« benyttes i tysksproget litteratur også om cylindriske glas med pålagte bånd (126). Glasfragmenter af lignende form, men dog uden bånd på det bevarede stykke, er herhjemme kaldt for »stangenglas«. Dette er dog et udtryk, som man mener mere går på fremstillingsteknik end på form i de tilfælde, hvor det træffes i renæssancetid (127). Fund af forme til pasglas-overdele viser, at de har været i produktion herhjemme i to af renæssancens jyske glasværker, der fungerede inden for de første ti år af 1600-årene (128). Lignende, jævngamle fund kendes fra Hessen, hvorfra tillige Wanfried-fade med afbildninger af pasglas stammer (jfr. ovenfor), ligesom tilsvarende glas er fundet både i Tyskland og Nederlandene (129). Glassene er i almindelighed dateret til 1600-årene, men fund i Höxter i Westfalen henføres til første halvdel af 1500-årene, jævnfør at der på Øm kloster er fundet skår af pasglas, som må stamme fra omkring 1560 (130). Glasskåret fra Ribe med den spiralsnoede glastråd svarer til et pasglas fundet i København, hvor der altså heller ikke kan være tale om nogen egentlig »pas«-angivelse (131).

D 14949 er et sideskår af et drikkeglas, hvis yderside er forsynet med knopper i den fastblæste glasmasse. Formen på glasset kan ikke rekonstrueres, men mindre bægge med en højde på 5-8 cm og med en lignende udformning af ydersiden dateres generelt til 1600-årene

og henføres til Tyskland (132). I Erfurt er fundet et godt 10 cm højt, cylindrisk glasbæger med en lignende dekoration, som dateres til 1600-årene, og som er fremkommet i sammenhæng med bl.a. et pasglas med ottekantet munding (133).

D 14950 og D 14951 stammer fra henholdsvis fodranden og den opstukne bund på drikkeglas, og svarer til de former, som f.eks. pasglassene har.

2. Vinduesruder

Alle de registrerede 11 stykker rudeglas fra lag AC er af grønligt, iriseret glas og stammer fra renæssancens typiske tresidede og rhombeformede ruder, hvis blysprosser har efterladt aftryk på flere af stykkerne (134).

D 14952 stammer fra en delvist bevaret rhombeformet rude og er tildannet med krøsselbid på de tre sider. Ruden er 0,3 cm tyk og må oprindeligt have målt 8,5 x ca. 12 cm. En lignende rude kendes fra Dragør (135). Ruden er tykkere end de øvrige rudeglas i fundet, der ligger på ca. 0,2 cm. I forbindelse med et fund af glarmesteraffald i Ribe er det hævdet, at tykkere glas kunne være importeret, hvad der skulle være mest rimelig at gøre i det handelsaktive Ribe (136).

D 14953 – D 14955, i alt 9 stykker, fragmenterede, af tresidede og rhombeformede vinduesglas, ca. 0,2 cm tykke. Et stykke, D 14954, er af form som en retvinklet trekant med største mål 5,2 x 3,1 cm.

Læder

I både lag AL, som må være jævngammelt med lag AB, og lag AC fandtes rester af lædersko, i alt 6 stykker.

D 15103 fra AL er en sål til en oksemulesko af tyndt, blødt læder med en indlagt trækile, som danner en forhøjet, ca. 2,5 cm høj hæl. Skoen er randsyet og forsynet med en påsyet kantbræmme, som strækker sig rundt om hælen og på begge sider frem til tåpartiet. Sålen er ca. 7,5 cm bred, mens den totale længde udgør ca. 32 cm. Oksemuleskoene hører til i tiden fra omkring 1500 (137), og det pågældende sålfragments teknik med randsyning og indlagt hæl lader formode, at det drejer sig om en forholdsvis sen udgave af denne skoform.

D 15082 fra AC er rester af 5 lædersåler, hver sammensat af 4-5 lag læder ved hjælp af træpløkke og forsynet med tåforstærkning. Sålerne stammer fra randsyede sko af asymmetrisk form og ret smalle foran. I forbindelse med disse skorester kan nævnes en oksemulesko, hvis sål er opbygget af flere lag læder sammenholdt med træpløkke, som er fundet i Höxter og dateret til første halvdel af 1500-årene (138).

Sten

I lag AB fandtes et fragment af en hvæssesten (ID 14906), af finkornet, grå skifer. Stenen, som måler 6,3 x 3,4 cm, og er 1,1 cm tyk, er glatslebet på over- og underside, samt på den ene bevarede smalside.

7. Dateringen af gravens tilfyldning

Som tidligere nævnt indebærer tilførslen af fyldlaget AC den endelige sløjfning af voldgraven. Fundmaterialet stammer fra både AC og AF, der sammen repræsenterer den samlede tilfyldning af graven. Spørgsmålet er, om de to lag er tilkommet ved én enkelt tilfyldning, eller om de repræsenterer en succesiv opfyldning over en længere tid. Det sidste synes mest sandsynligt og det er rimeligt at tænke sig, at de nærmestboende ripensere har benyttet graven som affaldsplads gennem en tid. Dette understøttes i høj grad af tilstedeværelsen af mange næsten hele kar, idet en samlet tilfyldning ville forudsætte tilført jordmateriale og dermed en ødelæggelse eller i det mindste en adskillelse af keramikken. Endvidere ville man ved tilføring af jord fra et andet sted i Ribe ikke kunne undgå indblanding af andre perioders genstande, især middelalterskår, men dette er som nævnt ikke tilfældet. Man må således regne med en langsom og kontinuerlig tilfyldning, som kan være startet ganske kort tid efter etableringen af bolværket AE. Dette er som nævnt dateret til tidligst 1609, hvilket helt svarer til fundmaterialets paralleller, der skal søges i 1600-årenes første halvdel. De fundne kridtpiber antyder muligvis en lidt senere slutdatering for den endelige tilfyldning, nemlig engang tidligst omkring 1660, hvad der kan passe med de tidligere omtalte skriftlige kilder.

På det undersøgte sted kan det således påvises, at den »nye grav« synes at have udspillet sin rolle allere-

de i første halvdel af 1600-årene, hvorimod den enkelte steder, bl.a. ved broerne, er blevet holdt vedlige – eller i hvert fald ikke er blevet tilfyldt – før længere fremme i 1600-årene.

8. Fundmaterialet og byen

De middelalderlige skår under volden har som ovenfor vist kunnet datere anlæggelsen af byens »nye grav« med tilhørende vold, mens de yngre fund først og fremmest er fremlagt som eksempler på veldaterede stykker keramik fra 1500- og 1600-årene. Blandt disse yngre fund har det været muligt at udskille flere importerede stykker, uden at man dog skal tro, at resten er lokalt. Jydepottegodset må formentlig være bragt til byen udefra og det samme kan være tilfældet med de blyglaserede varer. I følge de fremlagte undersøgelser af nyere tids pottemageri, kendes i Ribe mellem middelalderens slutning og 1800-årene ikke mere end et par enkelte pottemagere (139). I 1580 er i en optegnelse omtalt det hus i Ribe, som Jørgen Potter boede i, men mandens navn alene er næppe nok til at hævde, at han har drevet pottemagervirksomhed. Han kan blot have handlet med lerpotter (140). Antagelig har der været pottemagere på Ribe-egnen, selv om brændingen af røde, glaserede varer i almindelighed søgtes koncentreret i byerne (141).

De påviste importstykker og de øvrige forbindelser til Tyskland og Nederlandene, som fundstoffet antyder, passer godt til den viden, som de skriftlige kilder giver om Ribes betydelige søhandel med især Holland (142). Antallet af nederlandske skibe, som anløb Ribes red eller Hvidding Nakke, var meget stort, således f.eks. i 1638 op mod et hundrede, foruden at der også var skibe fra Bremen (143). Blandt disse handelsskibe må der givetvis have været en del, som medbragte

lertøj, fajancer og glas til afsætning i Ribe by og derigennem videre ud i Jylland.

Udgravningen har givet et lille indblik i det ripensiske lag af små-håndværkere, samt de ting, de omgav sig med i det daglige. Dominerende er naturligvis de almindelige køgekar, men fundet af importerede varer viser, at også sådanne stykker kom ud blandt det brede lag af byens borgerskab. Hvor repræsentativt det fremlagte fund fra Gravsgade er for byen eller perioden som helhed, er det dog op til fremtidige udgravninger at svare på. Fundbilledet under ét tyder foreløbig mest på, at Ribe også i århundrederne efter middelalderen bibeholdt sin tilknytning til Nordsøområdet og dets handel. Svarende hertil kan det nævnes, at de senere års betydelige udgravninger i Lübeck kun har bragt ganske få stykker importeret gods fra Nordvesttyskland og Nederlandene for dagen (144).

Noter

* Vi takker stenhuggermester K. Forsberg, Ribe, for tilladelse til at grave i hans have. Ribe kommune takkes for tilladelse til at føre gravningen ud i Kirkegårdsallé, og Den antikvariske Samling i Ribe for bistand både under udgravningen og ved bearbejdningen. Endelig takkes professor Olaf Olsen og museumsinspektør Niels-Knud Liebgott for råd og vejledning under artiklens udarbejdelse.

Alt skriftligt materiale samt fotos og tegninger fra undersøgelsen befinder sig hos projekt Middelalderbyen, Moesgård, journalnummer PM 1. En kopi af beretningen samt alle fund, registreret under ASR D 14872 til ASR D 15103 incl., befinder sig i Den antikvariske Samling, Ribe, journal nr. 8M79D.

1. Olsen 1979. Flere af projektets medarbejdere har i dette nummer af hikuin publiceret en række detaljerresultater.
2. En undersøgelse over de juridiske overdragelsesformer i middelalderen på baggrund af projektets registrerede materiale

foretages i et sideløbende projekt under ledelse af professor, dr. jur. Ole Fenger, Århus. Endvidere forsøges en række genstandsgrupper, bl.a. keramikken, behandlet, men dog kun de fund, som gøres ved projektets udgravninger.

3. Nationalmuseet foretager udgravninger i den nedlagte købstad Søborg i Nordsjælland, som en del af projektet. Undersøgelsen her vil fra Nationalmuseets side blive udbygget med udgravninger i andre nedlagte byer bl.a. Jungshoved og Slangstrup, hvor undersøgelser er foretaget i sommeren 1980.
4. Bencard 1979(1).
5. Rep. 3949. Thorup 1833, bilag s. 3.
6. Kinch I, 1869, s. 523 og 528.
7. Ribe Bys Jordebog, nr. 41, 44, 60, 65a og 65b.
8. Kæmnerregnskaber 1548-83, Landsarkivet i Viborg, D22-323.
9. Kinch II, 1884, s. 585.
10. Kiær 1888, boresøjlediagram.
11. Udgravningen varede fra den 13.-24. august 1979, og i den deltog cand.mag. Ingrid Nielsen, arkitekt m.a.a. Søren Gottfred Petersen og cand.mag. Ole Schiørring.
12. Jvf. Andersen, Crabb & Madsen 1971, s. 117.
13. *ibid.*, s. 87ff.
14. Bencard 1979(2). Madsen 1980, s. 206, 217.
15. Andersen, Crabb & Madsen 1971, s. 97f.
16. Bencard 1972, s. 14, fig. 1.
17. Trimpe Burger 1974, s. 3, fig. 2.
18. Bencard 1972, s. 16f.
19. Borremans & Warginaire 1966, fig. 19, fig. 26,8 henholdsvis fig. 30,9 og skema side 89.
20. Lobbedey 1968, s. 74ff.
21. Bruijn 1965, fig. 29f., s. 9.
22. Beckmann 1975, s. 20.
23. Liebgott 1978(2), no. 15, s. 46f.
24. *ibid.*, no. 18, s. 51, no. 20, s. 54, no. 36, s. 77.
25. Reincking-von Bock 1971, s. 27. Lobbedey 1965, s. 8 og 12.
26. Prøverne er venligst bearbejdet af Wormianums dendrokronologiske laboratorium, Højbjerg.
27. se note 26.
28. Kinch II, 1884, s. 585.
29. Bencard 1979(1), s. 41.
30. *ibid.*, s. 51.
31. 1255, 14/3. Dipl. Dan. 21, nr. 156.
32. Købst. L II, s. 51, jvf. s. 19.
33. Sætningen optræder ikke i den ældste Ribe Stadsret fra 1269.

På latin lyder den: »Anno domini m^occ^oo^o incepimus murare circa ciuitatem«. I lighed med resten af byretten, som den foreligger i denne redaktion, er der nedenunder en oversættelse til dansk: »Effthær guths aer m^occ^oo^o tha begyndæ wy ath muræ om stathæn« (Købst. L II, s. 51). Såvel Kinch som Bencard undrer sig over, hvorfor der tales om at mure omkring byen, når denne vitterlig aldrig besad nogen bymur (Bencard 1979(1), s. 42 m. henv.).

Sprogligt søger Bencard at forene oplysningen med de øvrige kilders vidnesbyrd ved at tolke verbet murare som befæste, således at sætningen skulle meddele året, hvor man påbegyndte befæstningen af Ribe.

Cand.mag. Peter J. Terkelsen, Institut for Oldtid og Middelalder ved Aarhus Universitet, har venligst set på problemet og meddelt os, at der i det materiale, som er indsamlet til den forestående udgave af »Den danske Du Cange« ikke foreligger eksempler på, at verbet murare i dansk middelalder har haft nogen anden betydning end den oprindelige, at mure. Dog findes ordet i betydningen »at befæste« i europæiske middelaldertekster, hvor der ikke hersker tvivl om forståelsen.

På baggrund heraf må vi enten opfatte »murare« i dets oprindelige betydning, eller antage, at det – på trods af den vedføjede oversættelse – er det hidtil eneste eksempel fra dansk middelalder på den af Bencard foreslåede betydning.

34. Bencard 1979(1), s. 50.
35. AnnDan, s. 206 (Peder Olsens Collectanea). Scr. Min. II, s. 293 (Petrus Olai: De Ordine Fratrum Minorum).
36. Jvf. projekt Middelalderbyens oplæg »Ti Byer« fremlagt i maj 1980 på Skarrildhus, s. 123. Se endvidere Ingrid Nielsens artikel »Torvene i Ribe« i dette nummer af hikuin.
37. *ibid.*
38. Danckwerth 1652, Tab. X.
39. Ribe Bys Jordebog, s. 40f. Oplægget »Ti Byer«, s. 123.
40. Dipl.Dan., 2, IV, 134. Jævnfør, at kongen i 1315 pålægger bispem og alle grundejere i Ribe at betale til byens forsvar (Dipl.Dan., 2, VII, 260).
41. Dipl.Dan., 2, VIII, 176 (Christoffer den Andens håndfæstning).
42. Købst. L. 3, s. 1.
43. Kancelliets Brevbøger, 1552, 12. marts, 21. og 25. maj.
44. Kinch I, 1869, s. 529f. Kinch II, 1884, s. 585f.
45. Ribe Bys Jordebog, s. 37f. Nielsen 1979, s. 53f.
46. Kinch II, 1884, s. 585.

47. Matthiessen, Smith & Hermansen 1929, s. 135f. med henvisninger.
48. Oplysningerne vedr. note 48-50 er venligst givet af arkivar Ole Degn, der har arbejdet med byens skattelister fra 1545 og fremefter. Skattelisterne befinder sig på Landsarkivet i Viborg.
49. Skattelisten 1640. Landsarkivet i Viborg.
50. Skattelisten 1682. Landsarkivet i Viborg.
51. Steensberg 1940, s. 119.
52. Jensen 1924, fig. 59, s. 136. Lynggaard 1972, s. 82ff.
53. Bencard & Roesdahl 1972, s. 6, nr. 304.
54. *ibid.*, s. 42.
55. Liebgott 1979(1), s. 18ff., 61.
56. Sehested 1881, s. 25f. Jensen 1924, s. 174ff. Hansen 1944, s. 7ff., 23ff. Steensberg 1940, s. 137ff., 143f. Lynggaard 1972, s. 87ff. Bencard & Roesdahl, 1972, s. 6. Jvf. Liebgott 1978(1), s. 42.
57. Smith 1791. Sehested 1881, s. 5, 19. Jensen 1924, s. 62f., 70ff., fig. 72. Hansen 1944, s. 16. Steensberg 1940, s. 144ff. Bencard 1968, s. 46. Lynggaard 1972, s. 96f.
58. Jvf. Steensberg 1940, s. 133.
59. Sehested 1881, s. 23f. Jensen 1924, s. 174ff. Hansen 1944, s. 23f. Søgaard 1958, s. 39ff.
60. Hansen 1944, s. 12f. Lynggaard 1972, s. 32f.
61. Liebgott 1979(1), s. 78f.
62. I Höxter i Westfalen dateres potter svarende til B1,2 til første halvdel af 1500-årene (Stephan 1972, s. 15ff., fig. 110, 111,2 og 4).
63. Grohne 1940, s. 37f.
64. Steensberg & Østergaard Christensen 1974, vol 2, pl. 64, s. 148f.
65. Liebgott 1979(1), s. 84f., nr. 65c.
66. *ibid.*, s. 83.
67. Steensberg & Østergaard Christensen 1974, vol 2, pl. 115f., pl. 250ff.
68. Bencard 1979(2). Madsen 1980, kat. 17, s. 217, s. 206.
69. Liebgott 1979(1), s. 75f., fig. 62j og 63a.
70. I Store Valby-fundene indgår spidse pottelben (Steensberg & Østergaard Christensen 1974, vol 2, pl. 1-3, s. 220f.).
71. Ehlers 1967, s. 30.
72. Søgaard 1958, s. 53, fig. 51 viser en helbegittet stjertpote med glasur fra Århus.
73. Andersen & Møller 1946, s. 43.
74. Søgaard 1958, s. 60, fig. 69.

75. *ibid.*, s. 56, fig. 54.
76. Opgravningen 1977, s. 272, nr. 526.
77. Grohne 1940, s. 39f., fig. 18f.
78. Opgravningen 1977, s. 274.
79. Lassen 1964, s. 114ff., fig. 73f.
80. Ehlers 1967, s. 48, fig. 23.
81. Søgaard 1958, s. 66, fig. 66.
82. *ibid.*, s. 63, fig. 64. Jvf. Grohne 1940, fig. 27. I forbindelse med hallandske pottemagerarbejder hedder det, at sgraffittoteknikken er almindelig i 1700-årene (Ohlsson 1940, s. 4). Den forekommer dog også på ældre ting, f.eks. Wanfried-varer (Naumann 1974, s. 28).
83. Grohne 1940, s. 56, fig. 27. Jvf. Naumann 1974, s. 29, »Tri-glyphenfries«.
84. Naumann 1974, s. 10, 26ff. Grohne 1940, s. 53ff.
85. Grohne 1940, s. 57, fig. 28. Søgaard 1958, s. 67, fig. 70. Ehlers 1967, s. 31. Naumann 1974, s. 36. I Lübeck kendes der for nærværende kun enkelte stykker Wanfried-vare (Hurst 1978, s. 114 og Falk 1980(2), s. 108. Jvf. Hartmann 1980, s. 179f.).
86. Søgaard 1958, s. 64.
87. Strömbom 1923, s. 192, fig. 145ff.
88. Ehlers 1967, s. 25, fig. 18.
89. Opgravningen 1977, nr. 525, s. 274. van Beuningen 1973, nr. 455, s. 86. Museumspædagog, cand. mag. Vivi Jensen, Museet på Koldinghus, har venligst gjort opmærksom på skåret fra Kolding, som er fremkommet ved udgravning i byens vestgrav og stammer fra tilfyldningen af denne. Museet på Koldinghus, j. nr. 88. I Lübeck findes en del eksempler på såvel udekoreret som dekoreret Weser Ware (Hurst 1978, s. 114). Blandt endnu upublicerede ripensiske jordfund er flere eksempler på typen. I lag AA fra voldgraven er ligeledes et skår af Weser vare, D 15095.
90. van Beuningen 1973, s. 86. Opgravningen 1977, s. 274.
91. Ohlsson 1940, s. 4. Søgaard 1958, s. 80. Andersen & Møller 1946, s. 289.
92. Ohlsson 1940, s. 4.
93. Museumsinspektør Niels-Knud Liebgott har venligst gjort opmærksom på disse skår. Jvf. dekorationen på skåret fig. 43.
94. Jvf. Ehlers 1967, s. 24, tegning af et fad fra ca. 1600.
95. Liebgott 1979(1), s. 55, 62, 78.
96. Martin A. Ohlsson anfører, at begittede varer i hvert fald for Hallands vedkommende først optræder efter 1600-årenes midte (Ohlsson 1940, s. 3). Pålagt pibeldersdekoration er velkendt i middelalderen, og f.eks. i Nederlandene kendes malet dekoration i pibeler fra 1300-årene og fremefter (Opgravningen 1977, s. 234ff.).
97. Liebgott 1979(1), s. 63 og 83.
98. Liebgott 1979(1), s. 85. Opgravningen 1977, f.eks. nr. 499. Strömbom 1923, fig. 142 og pl. III. Wahlöö 1976, nr. 146, 148 og 405. Steensberg & Østergaard Christensen 1974, vol 2, pl. 106f., s. 232ff., og pl. 110, s. 240f. Typen optræder dog bl.a. som løsfund i Ribe, repræsenteret ved skår i Studiesamlingen ved afdelingen for middelalder-arkæologi, Moesgård, nr. MS28. I Höxter i Westfalen er eksempler på øreskåle med vandretstillede ører og klar blyglasur fra perioden ca. 1500-1550 (Stephan 1972, s. 154, fig. 111,6 og 8, s. 152 og 158).
99. L. Ehlers omtaler daterede greb fra Slotsholmen i København fra mellem 1620 og 1643 (Ehlers 1967, s. 26). Strömbom 1923, s. 192, fig. 144.
100. Liebgott 1979(1), s. 61f.
101. Thieme-Becker, vol 31, 1937, sp. 248ff., artikel Solis, V.
102. Reineking-von Bock 1971, nr. 369. von Falke 1908, vol 2, s. 53 og fig. 215, s. 77f., fig. 220, s. 79f.
103. Reineking-von Bock 1971, nr. 424 og 860. Grohne 1940, s. 95. Jvf. en anden soldaterfrise (von Falke 1908, vol 2, fig. 162, s. 25, fig. 189, s. 46f., fig. 241, s. 97 samt fig. 249, s. 103 (slutn. af 1600-årene).
104. von Falke 1908, vol 1, s. 33. Jvf. Lassen 1968, s. 57.
105. Reineking-von Bock 1971, nr. 420.
106. Lassen 1968, s. 57.
107. Reineking-von Bock 1971, nr. 369. von Falke 1908, vol 2, fig. 220, s. 79.
108. Hellebrandt 1967, s. 132f. Jvf. lignende mønster (von Falke, vol 2, Tafel XVI og fig. 223).
109. Reineking-von Bock 1971, nr. 451-466. von Falke 1908, vol 2, Tafel XXIII.
110. Reineking-von Bock 1971, s. 42f.
111. *ibid.*, nr. 251ff.
112. *ibid.*, nr. 283ff.
113. Grohne 1940, s. 114f., 122.
114. *ibid.*, s. 128.
115. *ibid.*, s. 117.
116. *ibid.*, s. 116, fig. 121.
117. Strömbom 1923, s. 194f., fig. 149ff., s. 234f.
118. Skov 1963, s. 14. Jvf. Grohne 1940, s. 124f.
119. Skov 1963, s. 15.

120. Oswald 1975, s. 37f., fig. 3,6. Om kridtpiber (Gulløv & Kapel 1979, s. 140-147 og 235-239 m. henvisninger).
121. Museumsassistent Hans Kapel har venligst meddelt, at piben D 15078 formentlig er hollandsk og i så fald bør dateres til ca. 1680.
122. Oswald 1975, s. 37ff., fig. 3,5. Hovederne kan sammenlignes med to pibehoveder fra Håbets Koloni, dateret til 1650-80 (Gulløv & Kapel 1979, group IV, s. 141, s. 144, s. 146, s. 238).
123. Oswald 1975, s. 126. Gulløv & Kapel 1979, s. 236ff.
124. Måling af piberne og udregning er venligst foretaget af Hans Kapel.
125. Jexlev, Riismøller & Schlüter 1970, s. 98.
126. Klesse & Reineking-von Bock 1973, nr. 204.
127. Jexlev, Riismøller & Schlüter 1970, pl. 6,1, s. 98 og fig. 21.3-4, s. 110f., jvf. s. 26ff. Klesse & Reineking-von Bock 1973, s. 32ff. Jvf. Stephan 1972, s. 163ff. og Falk 1980(1).
128. Jexlev, Riismøller & Schlüter 1970, s. 163ff., s. 79, fig. 13.2, s. 94.
129. Stephan 1972, s. 165 m. henv. Klesse & Reineking-von Bock 1973, nr. 181. Stecher & Lappe 1979, s. 248, fig. 6a. I Lübeck er de hidtil eneste fund af glas med sekskantet munding og pålagte, omløbende bånd benævnt »Stangengläser« og dateret til 1600-årene. Det formodes, at glassene i det lybske fund kan være dansk producerede (Falk 1980(1), s. 104, Abb. 78,9).
130. Stephan 1972, s. 165. Genstandsmaterialet fra Øm kloster er for tiden under bearbejdning.
131. Boesen 1961, fig. 18.
132. Klesse & Reineking-von Bock 1973, nr. 191.
133. Stecher & Lappe 1979, s. 248, fig. 6a-b.
134. Jexlev, Riismøller & Schlüter 1970, s. 116ff.
135. Liebgott 1979(1), s. 95.
136. Jexlev, Riismøller & Schlüter 1970, s. 120.
137. Groenman-van Waateringe & Velt 1975, s. 116, fig. 14c.
138. Stephan 1972, s. 172ff. Jvf. Groenman-van Waateringe 1980, s. 117.
139. Kinch II, 1884, s. 597, s. 611f. Søgaard 1944, s. 217. Andersen & Møller 1946, s. 283. Søgaard 1958, s. 134.
140. Degn 1971, s. 108. Jvf. Bencard 1973, s. 156.
141. Andersen & Møller 1946, s. 281f. I Roskilde er fremdraget rester fra 2 pottemagerier, fra henholdsvis 1600- og 1700-årene (Liebgott 1979(2), s. 116).
142. Kinch II, 1884, s. 824ff.
143. *ibid.*, s. 847.
144. Hurst 1978, s. 114. Hartmann 1980, s. 180. Specielt om Wanfried-varerne bemærkes det her, at deres sjældenhed i Lübeck antagelig hænger sammen med, at transporten over land fra udskibningshavnen Bremen har været for vanskelig og beko-stelig. (Jvf. Naumann 1974, s. 16, hvor det om den danske import af Wanfried-varer hedder, at den ikke kan være sket via Lübeck).

Litteratur

- Andersen, H. Hellmuth; Crabb, P. J. & H. J. Madsen: Århus Søndervold en byarkæologisk undersøgelse, Århus 1971.
- Andersen, Johs. & Møller, Viggo Steen (red.): Keramik. Keramisk Teknik, Keramisk Kunst, København 1946.
- AnnDan*: Annales Danici medii ævi, ed. Ellen Jørgensen, København 1920.
- Beckmann, B.: Der Scherbenhügel in der Siegburger Aulgasse, Bd. 1 (Rheinische Ausgrabungen Bd. 16), Bonn 1975.
- Bencard, Mogens: Tre usædvanlige stykker jdepottetøj, i Mark og Montre 1968, Fra sydvestjyske museer, Esbjerg 1968, s. 44-46.
- samme: Medieval Pottery Imported into Denmark, i Chateau Gail-lard V, Caen 1972, s. 13-19.
- samme: Dansk middelalderlertøj med antropomorf dekoration. Et bidrag til den blyglaserede kandes historie, i Kuml 1972, Århus 1973, s. 139-182.
- samme: Sønderport i Ribe, i Mark og Montre 1979, Esbjerg 1979(1), s. 40-51.
- samme: En middelalderlig pottemager fra Ribe, i Folk og Forskning nr. 2-3, 1979, Esbjerg 1979(2), s. 38-50.
- Bencard, Mogens & Roesdahl, Else: Dansk middelalderlertøj 1050-1550, Århus 1972.
- van Beuningen*: katalog Verzameling H. J. E. van Beuningen, verdraaid, goed, gedraaid, 19 maart-30 april '73, Museum Boy-mans-van Beuningen Rotterdam, Rotterdam 1973.
- Boesen, Gudmund: Gamle glas, (2. udg.), København 1961.
- Borremans, R. & Warginaire, R.: La céramique d'Andenne, Recherches de 1956-1965, Rotterdam 1966.
- Bruijn, A.: De middeleeuwse pottenbakkerijen in Zuid-Limburg (Nederland), (Publicaties van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum te Tongeren 9), Tongeren 1965.

- Danckwerth, Gaspar: *Neue Landesbeschreibung der zwey Herzogthümer Schleswig und Holstein*, Husum 1652.
- Dipl.Dan.*: *Diplomatarium Danicum*, 1.rk.fl., København 1938ff.
- Ehlers, L.: *Dansk Lertøj*, København 1967.
- Falk, A.: Glasfunde aus der Lübecker Innenstadt, i Klaus Frerichs (red.): *Archäologie in Lübeck*, Hefte zur Kunst und Kulturgeschichte der Hansestadt Lübeck 3, Lübeck 1980(1), s. 102-104.
- samme: *Keramikfunde aus der Lübecker Innenstadt*, *ibid.*, s. 104-108. 1980(2).
- von Falke, Otto: *Das rheinische Steinzeug 1-2*, Berlin 1908.
- Groenman-van Waateringe, Willy: *Mittelalterliche Lederfunde aus der Lübecker Innenstadt*, i Klaus Frerichs (red.): *Archäologie in Lübeck*, Hefte zur Kunst und Kulturgeschichte der Hansestadt Lübeck 3, Lübeck 1980, s. 114-117.
- Groenman-van Watteringe, W. & Velt, L. M.: *Schuhmode im späten Mittelalter. Funde und Abbildungen*, i *ZAM Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, Jahrgang 3/1975, Köln 1975, s. 95-119.
- Grohne, E.: *Tongefässe in Bremen seit dem Mittelalter*, (*Jahresschrift des Focke-Museums* 1940), Bremen 1940.
- Gulløv, H. C. & Kapel, Hans: *Haabetz Colonie 1721-1728. A historical-archaeological investigation of the Danish-Norwegian colonization of Greenland*, i *Publications of the National Museum, Ethnographical Series Vol. XVI*, Copenhagen 1979.
- Hansen, H. P.: *Jydepotter og Løb*, København 1944.
- Hartmann, Peter: *Zwei datierte Keramikgefässe des frühen 17. Jahrhunderts aus Oberhessen in Lübeck*, i Günter P. Fehring (udg.) & Manfred Neugebauer (red.): *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte* 3, Bonn 1980, s. 179-181.
- Hellebrandt, H.: *Raerener Steinzeug*, i *Aachener Beiträge für Baugeschichte und Heimatkunst* 4, Aachen 1967.
- Hurst, John G.: *Medieval and post medieval imports of pottery at Lübeck*, i Günter P. Fehring (udg.): *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte* 1, Frankfurt am Main, Bern, Las Vegas 1978, s. 113-117.
- Jensen, Andreas G.: *Jydepotten. Vort Lands ældste Haandværk*, København 1924.
- Jexlev, Thelma; Riismøller, Peter & Mogens Schlüter: *Dansk Glas i Renæssancetid 1550-1650*, København 1970.
- Kancelliets Brevbøger*: *Kancelliets Brevbøger 1551-1560*, København 1885ff.
- Kinch, J.: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse indtil Reformationen 1*, Ribe 1869.
- samme: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse. 2den Del. Fra Reformationen indtil Enevoldsmagtens Indførelse (1536-1660)*, Odder 1884.
- Kiær, J. J.: *Kjøbstaden Ribe. Jordbunds-, Grundvands- og Brøndforhold. – Sygdomsforhold før Vandværket – Vandværket*, i *Følgeblad til »Ugeskrift for Læger« 4de Række. XVIII. Nr. 4.5.*, København 1888.
- Klesse, B. & Reineking-von Bock, G.: *Glas (Kataloge des Kunstgewerbemuseums Köln, Bd. 1)*, 2. oplag, Köln 1973.
- Købst. L.*: Erik Kroman (udg.): *Danmarks gamle Købstadlovgivning 1-5*, København 1951ff.
- Lassen, Erik: *Dansk Sølv*, København 1964.
- samme: *Keramik*, København 1968.
- Liebgoth, Niels-Knud: *Keramik fra vikingetid og middelalder*, København 1978(1).
- samme: *Danske fund af møntdateret keramik ca. 950-1450*, København 1978(2).
- samme: *Stakhaven. Arkæologiske undersøgelser i senmiddelalderens Dragør*, i *Nationalmuseets Skrifter, Arkæologisk-historisk række Bd. XIX*, København 1979(1).
- samme: *Nogle synspunkter på Roskildes middelalderlige lertøj*, i Frank A. Birkebæk (red.): *13 bidrag til Roskilde by og egn's historie*, Roskilde 1979(2), s. 111-126.
- Lobbedey, U.: *Zur Kunstgeschichte der rheinischen Keramik vom 12. bis 14. Jahrhundert*, i *Keramos*, Hefte 27, 1965, Köln 1965, s. 3-29.
- samme: *Untersuchungen mittelalterliche Keramik*, Berlin 1968.
- Lynggaard, Finn: *Jydepotter & ildgrave*, København 1972.
- Madsen, Per Kristian: *På sporet af en ripensisk middelalderpottemager*, i *hikuin* 6, Højbjerg 1980, s. 189-220.
- Matthiessen, Hugo, Smith, Otto & Victor Hermansen: *Ribe Bys Historie 1660-1730*, København 1929.
- Naumann, Joachim (udg.): *Meisterwerke hessischer Töpferkunst. Wanfrieder Irdeware um 1600*, Kataloge der Staatlichen Kunstsammlungen Kassel Nr. 5, Kassel 1974.
- Nielsen, Ingrid: *Paypyt i Ribe. Introduktion og skriftlige kilder*, i *Mark og Montre. Fra sydvestjyske museer* 1979, Esbjerg 1979, s. 52-55 og 61-63.
- Ohlsson, Martin A.: *Krukmakeriet i Halmstad*, i *Vår Bygd* 1940, Halmstad 1940, s. 3-25.
- Olsen, Olaf: *Middelalderbyen*, i *Humaniora* 3, 1976-78, Beretning fra Statens Humanistiske Forskningsråd 1976-78, København 1979, s. 186-189.

- Opgravningen*: Opgravningen in Amsterdam. 20 Jaar stadskernonderzoek, Amsterdam 1977.
- Oplæg »Ti Byer«*: projekt Middelalderbyen: Ti Byer. Diskussionsoplæg til mødet på Skarrildhus maj 1980, Århus 1980.
- Reineking-von Bock, G.: Steinzeug (Kataloge des Kunstgewerbemuseums Köln, Bd. 4), Köln 1971.
- Rep.*: Repertorium Diplomaticum regni Danici mediævalis, Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen, Rk. 1-2, København 1894ff. og 1928ff.
- Ribe Bys Jordebog*: Ingrid Nielsen (udg.): Ribe Bys Jordebog. Grundlagt i 1450erne og videreført til omkring 1600, Esbjerg 1979.
- Scr. Min.*: M.Cl. Gertz (udg.): Scriptores Minores Historiæ Danicæ medii ævi 1-2, København 1970 (2. udg.).
- Sehested, F.: Jydepotteindustrien, Kjøbenhavn 1881.
- Skov, Sigvard: Hollandsk Fajance, Kjøbenhavn 1963.
- Smith, L.: Om de sorte Jydske Leerkars Fabrikations Maade, og denne Industries Artikels Fordeel for Staten, i Maanedskriftet Iris, April 1791, Kjøbenhavn 1791, s. 1-24.
- Stecher, H. & Lappe, U.: Stadtkernforschung in Erfurt, i Ausgrabungen und Funde 21, 1979, Heft 5, Berlin 1979, s. 246-255.
- Steensberg, Axel: Primitive Black Pottery in Jutland, i Folk-Liv 1940, Stockholm 1940, s. 113-146.
- Steensberg, Axel & Østergaard Christensen, J. L.: Store Valby. Historisk-arkæologisk undersøgelse af en nedlagt landsby på Sjælland 1-3 (Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-Filosofiske Skrifter 8,1 part I-III), København 1974.
- Stephan, Hans-Georg: Hausrat aus einem Abfallschacht der Frührenaissance in Höxter, i Westfalen, Hefte für Geschichte, Kunst und Volkskunde, 50, 1972, Heft 1-4, Münster 1972, s. 149-178.
- Strömbom, Sixten: Forskningar på platsen för Det Forna Nya Lödöse (1915-1918), Skrifter utgivna till Göteborgs Stads trehundraårsjubileum V, Göteborg 1923.
- Søgaard, Helge: Østjysk Pottemageri. Nogle bemærkninger, i Fortid og Nutid 15, 1944, København 1944, s. 209-228.
- samme: Lertøj fra norrøjske Museer. Bidrag til jysk keramikshistorie, Århus 1958.
- Thieme-Becker*: Hans Vollmer (udg.): Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker, Leipzig 1907ff. (1951ff.).
- Thorup*: Efterretninger angaaende Byen Ribe, udgivne som Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Ribe-Cathedralskole 1833, Anden Samling, af P. N. Thorup, Ribe 1833.
- Trimpe Burger, J. A.: Aardenburgse pottenbakkerswaar, i Mededeelingenblad Vrienden v. d. Ned. Ceramiek 1974 – 1/2, s. 2-12.
- Wahlöö, Claes: Keramik 1000-1600 i svenska fynd, i Archaeologica Lundensia VI, Lund 1976.